ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

OAD

V/I

HAZİRAN 2022

OAD

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YILDA İKİ DEFA YAYINLANAN
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOLUME: V SAYI/ISSUE: I (HAZİRAN 2022)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELER

Kader ALTIN **Elif KÖMÜRCÜ**	Türk Tarihinin Siyasi Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri *An Example of Political Marriages in Turkish History: Atabey Marriages*	1-10
Kübra VURAL ÖZBEY	Bir Orta Çağ Kadınının Ruhani Gelişimi: Margery Kempe'in Kitabı *The Spiritual Development of a Medieval Woman: The Book of Margery Kempe*	11-19
Mahmut Recep KELEŞ	Zengî ve Fâtımîlerin Eyyûbîlerin Kuruluş Devri Askerî Teşkilatlanmasındaki Yeri *The Importance of Zangids and Fatımids in The Military Organization of The Establishment Period of the Ayyubids*	20-28
Orhun KÜSKÜ	Bulgar-Bizans İlişkilerine Ankhialos Savaşlarının Etkisi *The Effect of Anchialos Wars on Bulgarian-Byzantine Relations*	29-41
Ömer Faruk ÇAKIR	Eyyûbî Yönetim Organizasyonunun Kabilesel Kökenleri *The Tribual Origins of Ayyubid Administration Organization*	42-52
Suzan YALMAN	Fotoğrafların Tanıklığı: 19. Yüzyıl Sonunda Konya'da Âsâr-ı Atîka Anlayışı ve Selçuklu Surlarından Bazı Devşirme Rölyeflerin Akıbeti *Photographs as Testimony: Understanding Antiquities in Late 19th-Century Konya and the Fate of Some Spoliated Reliefs from the Seljuk Walls*	53-72
Halil TEMİZTÜRK	Orta Çağ'da Kilise ve Hıristiyan Mistikler Arasındaki Ortodoksi ve Heresi Tartışmasının Temel Nedenleri *The Main Reasons of the Orthodoxy and Heresy Controversy Between Church and Christian Mystics in the Middle Ages*	73-83
Mustafa YALÇINKAYA	İbn Hazm'a Göre Delâilü'n-Nübüvve Bağlamında Mûcizenin Konumu *The Position of Miracle in the Context of Prophethood According to Ibn Hazm*	84-99
İsmet Burak BATIR **Efe YEŞİLDURAK**	Selçukluların Askerî Üssü: Hûzistân *Military Base of Saldjūkids: Khūzistān*	100-108
Sedat BİLİNİR	Orta Çağ'da Savaş Esnasında Yaşanan Taraf Değiştirmeler *Switching Sides During Warfare in The Middle Ages*	109-120
Osman KARAAĞAÇ	Nedensellik Bağlamında Gazâli ve David Hume'da Mucize *Miracle in Imam Ghâzali and David Hume in the Context of Causality*	121-129
Rıdvan YİĞİT	Türk Sanat Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: Muhammed b. Kalavun Dönemi Memlûk Mimarisi *A Contribution to Turkish Art History Studies: Mamluk Architecture during Muhammad b. Kalavun Period*	130-146
Samet ALIÇ	Kuruluşundan Emîr Timur Hâkimiyetine Kadar Mihribânîler (1236-1383) *Mihrabanids from Its Foundation to Amir Timur Domination (1236-1383)*	147-155
İbrahim DUMAN	Şâhnâme'de Yer Alan Okçuluk ile İlgili Kayıtlar *The Records about Archery in the Shāhnāma*	156-162
Ensar MACİT	Timurlularda Yeme İçme Kültürü *The Culture of Eating and Drinking in Timurids*	163-171
Erbil CÖMERTLER AKTUĞ	Kaybolan Bir Kültür Varlığımız "Çermik Hanı" ve Kervan Yolu Güzergâhı *Our Lost Cultural Property "Çermik Khan" and The Route of The Caravan Road*	172-181
Umut CAN **Şükran YAŞAR**	1234 Anonim Süryani Kroniği ve Diğer Yerel Hristiyan Kaynakları Çerçevesinde İmâdüddin Zengî'nin Urfa'yı Fethi *Conquest of Urfa by Imad-Al Din Zangî within the Framework of 1234 Anonymous Syriac Chronicle and the Other Local Christian Sources*	182-196

ÇEVİRİ MAKALELER

Yazar: Jorge AGUADÉ BOFILL **Çevirmen: Ayşegül TOPRAK**	İskenderiye'nin Endülüslü Bir Grup Müslüman Tarafından Fethedilmesine İlişkin Bazı Hadisler *Some Hadīths About the Conquest of Alexandria by a Muslim Group From al-Andalus*	197-207
Yazar: Daphne PENNA **Çevirmen: H. Ömer ÖZDEMİR**	Benzer Sorunlar, Benzer Çözümler? İtalyan Şehir Cumhuriyetleri ile İlgili Yasal Konularda Bizans Chrysobulları ve Haçlı Sözleşmeleri *Similar Problems, Similar Solutions? Byzantine Chrysobulls and Crusader Charters on Legal Issues Regarding the Italian Maritime Republics*	208-216
Yazar: Kate FLEET **Çevirmen: Müjdat NAMDAR**	On Dördüncü Yüzyılın Sonlarında Türk-Latin İlişkileri *Turkish-Latin Relations at the End of the Fourteenth Century*	217-220

OAD
DOĞU VE BATININ ORTA ZAMANINA YOLCULUK
E-ISSN: 2564-680X

Haziran 2022 / June 2022

Yıl 5, Sayı 1 / Year 5, Issue 1

ATIF BİLGİSİ / REFERENCE INFORMATION

YİĞİT, Rıdvan, "Türk Sanat Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: Muhammed b. Kalavun Dönemi Memlûk Mimarisi", ***Ortaçağ Araştırmaları Dergisi***, *V*/I, Haziran *2022*, s. 130-146.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: https://doi.org/ 10.48120/oad.1080949

Geliş Tarihi / Received: 01 Mart/ March 2022
Online Yayın: 26 Haziran 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 09 Haziran/June 2022
Published Online: 26 June 2022

Türk Sanat Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: Muhammed b. Kalavun Dönemi Memlûk Mimarisi

Rıdvan YİĞİT[1*+]

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, KAYSERİ.*
[*] ridvanyigit@kayseri.edu.tr
[+]*ORCID:* 0000-0003-2076-6583

Öz– Bu çalışma, Muhammed b. Kalavun Dönemi mimarisi hakkında genel bir değerlendirme mahiyetindedir. Kaynakların ittifakıyla birçok yönden Memlûk tarihinin en önemli sultanı olarak gösterilen Muhammed b. Kalavun, hem sayı ve çeşitlilik hem de içerik ve estetik bakımından Memlûk mimarisine ve imar tarihine başka bir boyut getirmiştir. Onun yaptırmış olduğu meydanlar, su kemerleri, kasırlar, köprüler, camiler, medreseler ve hankahlar başta olmak üzere farklı türde ve farklı amaçlara hizmet için inşa edilen yapılar, adeta ülkenin dört bir tarafını kuşatmıştır. Muhammed b. Kalavun bir taraftan önceki dönemlerde yapılmış olan eserlerin ihyası için çaba sarf ederken, diğer taraftan yeni eserler imar etmek için büyük kaynaklar ayırmıştır. Önemli Memlûk tarihçilerinden biri olan Makrizî, sultanın imara tahsis ettiği günlük bütçenin 80.000 dirhemin üzerinde olduğunu yazmaktadır. Fatımî dönemi Kahire'si ile Kalatü'l-Cebel arasındaki yapılaşmanın neredeyse tamamen Muhammed b. Kalavun Dönemi'ne ait olduğuna dair kayıtlar, Makrizî'nin verdiği bilgileri doğrular niteliktedir. Dahası, sultanın tüm imar faaliyetlerini bizzat kontrol ettiğine dair günümüze ulaşan bilgiler onu Memlûk tarihinde müstesna bir konuma yükseltmektedir.

Anahtar Kelimeler– Mısır, Memlûk Devleti, Muhammed b. Kalavun, Mimari.

A Contribution to Turkish Art History Studies: Mamluk Architecture during Muhammad b. Kalavun Period

Abstract– This study is a general evaluation of the architecture of the Muhammad ibn Kalavun Period. With the unanimity of the sources, Muhammad b. Kalavun contributed another dimension to Mamluk architecture and construction history in terms of both number and variety, content and aesthetics. The squares, aqueducts, pavilions, bridges, mosques, madrasas and hankahs he built, as well as the structures built to serve different types and purposes, have virtually surrounded all four sides of the country. Not only did Muhammad b. Kalavun make efforts to revive the works that were made in previous periods, but also devoted considerable resources to the reconstruction of new works. Makrizî, one of the prominent Mamluk historians, states that the daily budget allocated by the sultan for construction was over 80,000 dirhams. The construction between Fatimid Cairo and Qalat al-Jabal was almost entirely completed during Muhammad. b. Kavalun Period, confirmed by the records given by Makrizî. Moreover, the information reaching to the present days that the sultan personally controlled all the reconstruction activities raises him to an exceptional position in Mamluk history.

Keywords – Egypt, Mamluks, Muhammed b. Kalavun, Architectural.

Giriş

Mısır merkez olmak üzere Yakındoğu'da 1250-1517 tarihleri arasında hüküm süren Memlûklar; devlet sistemleri, ulaştıkları iktisadi seviye, Haçlı ve Moğol saldırılarına karşı başarıları kadar sanat alanındaki mirasıyla da araştırmacıların dikkatini çekmeye devam etmektedir. Sanatın hemen her alanında Memlûk yadigârı bulgular, binalar, mimari eserler, ayakta kalan yapılar, elyazmaları, madenî eşyalar, cam eşyaları, tekstil ve seramikten yapılmış objeler günümüzde yalnızca Mısır'da değil, dünyanın birçok müzesinde ve bazı özel koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir.[1]

Memlûk dönemi sanat ve mimarisi konusunda çalışan bazı uzmanlar, bu dönemde mimarinin diğer sanat kollarıyla kıyaslandığında rakipsiz olduğu görüşünü savunmaktadır. Örneğin Bloom'a göre, İran Orta Asya ya da Anadolu mimarisi ile kıyaslandığında çağdaşlarına göre Memlûk mimarisi temsil bakımından diğerlerinden öndedir. Mısır'ın önemli şehirlerinde ve Fransa'da/Louvre Müzesi'nde inceleme ziyaretlerimiz sırasında örneklerine tanık olduğumuz ayakta kalmış olan mimari eserler yahut müzelerde sergilenen taşınabilir ögeler hakkında edindiğimiz izlenim, Bloom'un tespitlerine[2] katılmamızı mümkün kılmıştır. Memlûk hâkimiyet sahası incelendiğinde, devletin yönetim merkezi olan Kahire başta olmak üzere genellikle dinî yapıların ihtişamı dikkat çekmektedir. Ancak, çalışmada detaylandırılacağı üzere sosyo-kültürel ve iktisadi hayata katkı sağlayacak nitelikteki mimari eserlerin de büyük yekûn tuttuğunu söylemek mümkündür.

1. Muhammed b. Kalavun Dönemi Memlûk İmar Politikasına Genel Bir Bakış

Memlûk Devleti'nin dokuzuncu sultanı olan Muhammed b. Kalavun, Memlûk Devleti'ni üç dönem halinde en uzun süre yöneten[3] sultandır. Onun ilk dönemini çıraklık, ikinci dönemini kalfalık, üçüncü dönemini de ustalık dönemi olarak tavsif etmek mümkündür. Zira onun ilk döneminin -çocuk yaşta başa geçtiği için- kudretli emirlerin tahakküm dönemi olduğu görülür. İkinci döneminde de henüz muktedir olamadığı görülmektedir. Ancak tüm ipleri eline aldığı üçüncü dönemde önce siyasi hâkimiyetini tesis etmiş, sonra da diğer alanlarda planlarını hayata geçirme imkânına kavuşmuştur. Muhammed b. Kalavun üçüncü döneminde dikkatini halkın refahını artırmaya vererek; yollar, sulama sistemleri, köprüler, camiler ve çeşitli dinî kurumlar yaptırdı. Sultanın mimariye olan ilgisi sonucunda israf derecesine varacak kadar büyük paralar harcayarak ortaya çıkan eserler, kendinden sonraki süreçte de örnek alındı. Bu husus, Memlûk tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Zira Makrizî: *"Melik Nâsır mimari tutkunuydu. O üçüncü kez tahta oturmak için Kerek'ten döndükten sonra ölümüne kadar devasa binalar yaptırmıştır. Onun harcamalarının günlük tutarının 80.000 dirheme ulaştığı tahmin edilir. Sultan, sevmediği her yapıyı yıktırmak suretiyle yenisini yaptırırdı. Ondan önce hiçbir sultanın mimariye bu denli yüksek paralar harcamadığı kesindir."* değerlendirmesini yapmaktadır.[4]

İktisadi hayatın gelişmesine ayrı bir ihtimam gösteren sultanın, elde edilen zenginliğin imar faaliyetleriyle tekrar halkın yararına kullanılmasına öncülük ettiği söylenebilir. Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde yapılan imar faaliyetlerini esasen iki şekilde değerlendirmek gerektiği kanısındayız: Kendi döneminde yapılan imar faaliyetleri ve önceki dönemlerde yapılmış mimari eserlerin ihya ve tamir edilmesi. Makrizî'nin yukarıdaki kayıtları sultanın adeta ülkeyi kendi elleriyle yeniden inşa etme isteğini ve çabasını ortaya koymaktadır.

Muhammed b. Kalavun öncesinde yapılmış olan önemli imar faaliyetleri[5] arasında ilk dikkat çeken eserlerden biri Zâhir Baybars tarafından 1266/ h. 665 yılında Hüseyniyye bölgesinde yaptırılan camidir.[6] Kaynaklara göre bu bölgede Muhammed b. Kalavun zamanında 30 emir kalıyor ve onlar için yaptırılan tablhanede sultan için tabl[7] çalınıyordu. Bundan dolayı sultan, Hüseyniyye ile Haliç arasında bağlantı noktaları yaptırdı ve imar faaliyetleri onun ölümüne kadar devam etti. Öyle ki Fatımî dönemi Kahire'si ile Kalatü'l-Cebel arasındaki yapılaşma neredeyse tamamen Muhammed b. Kalavun Dönemi'ne aittir. Bazı kaynaklar tüm yapıların korunamadığı ve zaman içinde çeşitli nedenlerle mimarinin zarar gördüğünü[8]

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri, ridvanyigit@kayseri.edu.tr, ORCİD:0000-0003-2076-6583 (Bu çalışma *Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat* adlı doktora çalışmasının bir bölümünün gözden geçirilerek düzenlenmiş halidir.)

[1] 2016 yılında doktora çalışması sırasında incelemelerde bulunmak üzere gittiğimiz Mısır'da, bilhassa Kahire-İskenderiye hattında tanık olduğumuz camiler, medreseler, su kemerleri Memlûk mimarisinin ulaştığı seviye hakkında fikir verebilecek niteliktedir. Aynı şekilde 2017 yılında doktora tezi kapsamında gittiğimiz Fransa'da –Paris Louvre Müzesi- teşhir edildiğine tanık olduğumuz Memlûk Dönemi kültürel ve tarihi eserlerinin yalnızca çeşitliliği değil aynı zamanda estetik değeri de dikkate değer niteliktedir. Bu ziyaretlerimizde fotoğrafladığımız eserlerden örnekler için ekler bölümüne, ayrıca Memlûk sanatı ve mimarisi hakkında derli toplu bir değerlendirme için bk: Jonathan M. Bloom, "Mamluk Art and Architectural History: A review article", *Mamluk Studies Review,* III,1999,32 vd.

[2] Bloom, 36-41.

[3] Muhammed b. Kalavun, 57 yıl 11 ay 5 gün yaşamış ve bu süre zarfında üç dönem halinde 43 yıl 8 ay 9gün hüküm sürmüştür.

[4] Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l- Mülûk,* Kahire: Muhammed Mustafa Ziyade (neşr.), Matbaatü'l-Cenne, 1939, Cilt 2/II, 537; Hovayda al-Harity, "The Patronage, of al-Nasir Muhammad İbn Qalavun 1310-1341", *Mamluk Studies Review,* IV, 2000, 223.

[5] J. E. François, imar faaliyetine konu olan yapıların yapım tarihlerini vermesinin yanı sıra tasnif numaraları ve mevkiini de vermektedir. Muhammed b. Kalavun Dönemi yapılarının da dâhil olduğu Bahrî Memlûklar Dönemi'nde yapılmış olan eserlerin toplu bir listesi için bk: Edme François Jomard, *Vasfu Medinetü'l- Kahire ve Kal'atü'l-Cebel,* FuadSeyyid (terc.), Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1988, 389-392.

[6] Memlûk tarihinin hemen her alanında eser telif eden velûd isimlerin başında Makrizî gelmektedir. Eymen Fuad Seyyid tarafından -orijinalinde iki cilt olan- Makrizî'nin Hıtat eseri, orijinaline ilaveten tanıtıcı iki cilt eklenmek suretiyle tekrar hazırlanmıştır. 2013 yılında basılan eserde Baybars Camii'nin otlarla dolu ve bakımsız olduğu görülmektedir. Kahire'yi ziyaret ettiğimiz 2016 yılında ise camide bakım ve onarım yapılmaktaydı. Baybars Camii hakkında bk: Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi, *el-Hıtatü'l- Makriziyye el-Mevaiz ve'l- İtibar fi Zikri'l- Hıtat ve'l- Asar,* Eymen Fuad Seyyid (thk.), London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, 2013, Cilt 4, 188-204; Suut Kemal Yetkin'in, Muhammed b. Kalavun'un iç kalede yaptırdığı caminin planınınbu camiden alındığı yönündeki fikri tutarlı görünmektedir. Konuyla ilgili olarak bk: Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimârîsi,* 2. Baskı, Ankara: Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, 1959, 270.

[7] Tablhane; davulhane, mehterhane, nakkarhane, nevbehane gibi anlamlara gelmekte olup günümüzdeki askeri mızıka birliklerine benzemektedir. Memlûklarda tablhanenin başında bulunan Re'sün- Nevbe ve görevleri hakkında bilgi edinmek için bk: Ebü'l Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşandî, *Subhü'l- Â'şa fi Sınâati'l-İnşa,* Muhammed Hüseyin Şemseddin (thk.), Beyrut: yy, 1987, Cilt 4, 18; Kalatü'l- Cebel'de günde iki defa tabl çalındığı ve Osmanlılardaki mehter tabirinin de kökenlerinin mihtar-ı tablhaneden geldiği yönündeki yorum için bk: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 316.

[8] Memlûk tarihçileri özellikle sosyal yönü ağır basan olayları detaylarıyla aktarmaktadır. Örneğin İbn Devâdârî, bu olayı *el-Hariku'l- Azim -Büyük Yangın-* olarak tanımlamakta ve olayın detaylarını vermektedir. Konuyla ilgili olarak şu üç kaynağa bakılabilir: Ebûbekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devadarî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer: ed- Dürretü'z- Zekiyye fi Ahbâri Devleti (Mülüki)'t – Türkiyye,* Ulrıch Haarman (thk), Kahire: y.y., 1971, Cilt 9, 306; Makrizî, *es-Sülûk,* Cilt 2/I, 216-227; Ebü'l- Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tagribirdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûk-ü Mısr ve'l- Kahire,* Muhammed Hüseyn Şemsuddin (thk.) Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/ 1992, Cilt 9, 63-72

aktarmaktadır. Ülkedeki cami sayısı ile ilgili olarak da Memlûk döneminde farklı sayılar verilir. Makrizî cuma namazı kılınan cami sayısının 130 olduğunu söylerken Kalkaşandî bu konuda sayı verilemeyeceğini[9] ifade etmektedir.

Muhammed b. Kalavun'un devasa projelerinden biri İskenderiye kanalı idi. Kanal yapım işi tamamlandıktan sonra Nâsıriyye ismini taşıyan bir köy kurulmuştur. Bunun dışında sultan kalenin hemen yanı başında bir meydan[10] ve Siryakus'ta bir hankah,[11] Kasrü'l- Eblak,[12] kendi adıyla anılan bir cami ve yedi adet toplantı salonu[13] yaptırmıştır. Ayrıca sultanın, emirleri için yaptırmış olduğu güzel eserler de vardır. 1324/ h. 725 yılında Nâsıriyye kanalı bitirildiğinde de bu kanalı geçebilmek için *Bâbü'l- Bahr* denen bir köprü de inşa edilmiştir.[14]

Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde emirlerin de sultanın açtığı yoldan giderek büyük eserler yaptırdıkları görülmektedir. Yaptırılan eserler topluca değerlendirildiğinde büyük kanalın üzerine 14, *Halicü'n-Nâsırî'nin* üzerine de 5 adet köprü yapılmış olduğu görülmektedir. Bu yapıların estetik boyutu yanında ekonomik yönüne de odaklanılırsa, Mısır gelirlerini artırma ve iktisadi hayata katkı açısından ne denli hayati öneme sahip olduğu daha net görülür. Zira Kızıl Deniz'in ülke ve bölge açısından önemini ortaya koyan Muhammed Ceradât, bu kanal ve köprülerin paralel inşa planlarıyla hem sulama hem deniz taşımacılığının adeta mütemmim cüzü gibi hayati roller oynadığına[15] dikkat çekmektedir. İbn Tagribirdî ve İbn İyas'ın verdiği bilgilere bakıldığında da, sultanın tüm bu imar faaliyetlerini bizzat kontrol ederek her bakımdan projeleri desteklediği[16] görülmektedir. Geniş çapta yapılan bu imar faaliyetlerinden sonra Fil adası ile Bulak arasında kesintisiz bir bağlantı sağlanmış oldu. Bu bölgede oluşturulan boş alanlarda da askerler için talim yapılabilecek alanlar, saraylar, çarşılar, camiler ve evler kurulmuştur.[17] Sultanın bu faaliyetlerle, şehre adeta yeni bir kimlik kazandırdığı, yeni rotalar çizerek Kahire'nin gelişmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Muhammed b. Kalavun'un imar faaliyetlerini himaye politikası üzerine çalışan araştırmacıların, bu dönemde yeni bir mimari tarz ortaya çıktığı[18] yönündeki tespitlerini yerinde görmek mümkündür. Al-Harity tarafından hipostil olarak adlandırılan bu tarzın sonraki dönem yapılarına da örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Üç tanesi bizzat sultan tarafından yaptırılan 30'dan fazla hipostil cami hakkında İbn Dokmak ayrıntılı bilgiler vermektedir. Müellifin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bunlardan biri Nil kıyısında Fustat'ın kuzeyinde, ikincisi Seyyide Nefise türbesinin yakınlarında, üçüncüsü de kalede inşa ettirdiği kendi adıyla anılan camidir. Bu eserlerden ilkinin günümüze ulaşan herhangi bir kalıntısı olmamakla beraber 1312/ h. 712 yıllarında inşa edildiğini İbn Dokmak cami planını da vererek belirtmektedir.1314/ h. 714 yılında inşa edilen ve onu adıyla bilinen ikinci cami de Seyyide Nefise Türbesi'nin yakınında inşa edilmişti. İbn Dokmak bu caminin planını verdikten sonra[19] camiyle ilgili kısa açıklamalarda bulunmaktadır. Muhammed b. Kalavun döneminde kendi adıyla yapılmış olan üçüncü cami de kalede 1318/ h. 718 yılında yaptırılmıştır. Al-Harity, Makrizî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre bu caminin orijinalinde Eyyûbî sultanı Melik Kamil zamanında inşa edilmiş küçük bir cami durumunda olduğunu ve zamanla çeşitli hasarlar gören eserin Muhammed b. Kalavun zamanında temelden ele alınarak yenilendiğini[20] ifade etmektedir.

Birçok emirin bu dönemde sultanı örnek alarak Kahire'de Cuma camileri de yaptırdığı anlaşılmaktadır. Beş tanesi günümüze ulaşan bu eserlerden biri sultanın damadı olan Emir Kusun[21] adına 1329/ h. 730 yılında yaptırılmış olan camidir. Günümüze bu camiden yalnızca kıble duvarı kalmıştır. İkincisi ise Ölmez el-Hâcip[22] adına yine aynı yılda yaptırılan camidir. Emir Beştak en-Nâsırî[23] tarafından 736/1335 yılında yaptırılan cami, aynı tarzda yaptırılmış olan üçüncü camidir.[24] Muhammed b. Kalavun'un bir başka damadı olan Emir Altunboğa el-Mardinî adına yaptırılmış olan ve 1339/ h. 740 yılında tamamlanmış olan cami de bu tarz camilere verilebilecek bir başka örnektir.[25] Yûsufî de Altunboğa el-Mardinî'nin bu cami için 300.000 dirhem harcadığı[26] bilgisini vermektedir.

Muhammed b. Kalavun'un siyasi başarıları ve vizyonundan sitayişle bahseden Takkûş, aynı zamanda onun dindar bir sultan olarak dini yapılara büyük önem verdiğinin altını çizmektedir. Zira sultanın, Memlûk yönetim merkezi olan Kaletü'l-Cebel'de 1318/ h. 718 yılında yaptırdığı camiyi 1335/ h.735 yılında yıktırarak tekrar genişlettiği bilinmektedir. Cami inşaatı bittikten sonra en güzel sesli ve en doğru kıraate sahip müezzinleri, imamları çağırarak aralarından titizlikle 20 kişiyi seçmesini[27] sultanın bu konuya verdiği öneme atfetmek yerinde olacaktır.

Beyne'l- Kasreyn bölgesinde harikulade bir medrese inşa ettirerek o medresede dört mezhebin ders yapabileceği bir ortam oluşmasını sağlayan Muhammed b. Kalavun, babasının yaptırmış olduğu bîmâristanın bakımını da yaptırmıştır. Sultan, yaptığını eserleri kendi bütçesinden karşılardı. Memlûk kayıtları, onun imar faaliyetlerine

[9] Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi, *el-Mevaiz ve'l- İtibar bi Zikri'l- Hıtatve'l-Asâr el- Ma'ruf bi'l- Hıhat-ı Makriziyye,* Cilt I-II, Beyrut: Darü's- Sadr, Tabatü Cedidetü Bil- Ufset. Tarihsiz, Cilt 2, 245; Kalkaşandî, *Subhu'l- A'şa,* Cilt 3, 365.

[10] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 228.

[11] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 422.

[12] Makrizî, *es-Sülûk,* Cilt 2/I, 129; al-Harity, The Patronage, 224; Ayrıca sultanın imar faaliyetlerinden 723 yılında Siryakus bölgesinin imarı,724 yılında halicin kazılması, 725 yılında haliç bölgesinde 7 adetkantaranın imar edildiğine dair kayıtları için bk: Sarimüddin İbrahim b. Muhammaed b. Aydemir İbn Dokmak**,** *el-Cevherü's-Semin fi Siyeri'l- Hulefa ve'l- Mülûk ve's- Selâtîn,* Muhammed Kemaleddin İzzed Ali (thk.), Beyrut: Alemü'l-Kütub, 1985/1405, 353-356.

[13] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 212.

[14] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 151; al-Harity, The Patronage, 225.

[15] Raid Velid Muhammed Ceradât, *el-Ehemmiyetü'l-İstirateciyyeli'l-Bahri'l-Ahmar,* Doha: Darü's-Sekafe, 1986, 155.

[16] İbn Tagribirdî, *en-Nücûm,* Cilt 9, 185; Ebü'l- Bereket Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedai'üz- Zühûr fi Vekâyii'd- Dühûr,* Cilt I-V, Beyrut: Muhammed Mustafa (thk.), Müessesetü'r- Reyyan el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi'ş- Şarkıyye, Cilt 1/I, 1431/ 2010, Cilt 1/I, 455.

[17] Makrizî, *es-Sülûk,* Cilt 2/II, 539; al-Harity, The Patronage, 226.

[18] Hovayda al-Harity'nin sıklıkla kullandığı hipostil kavramı, mimaride tavanı sütunlarla taşınan salonları ifade etmektedir. Bk: Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü,* İstanbul, YEM Yayınları,1998, 208.

[19] Sarimüddin İbrahim b. Muhammaed b. Aydemir İbn Dokmak, *el-İntisarliVasıtatiAkdi'l-Emsar fiTarihi Mısr ve Cuğrafiyye,* Cilt I-II, Beyrut: Dârü'l-Afâkı'l-Cedide, Tarihsiz, Cilt 1, 76, 79-83, 124.

[20] al-Harity, The Patronage, 228.

[21] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 307; Ebü'l- Fazl Şihabüddin Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *ed-Dürerü'l- Kâmine fi Â'yani'l- Mieti's- Sâmine,* Cilt I-IV, Beyrut: Darü'l-Cil, 1993/ 1414, Cilt 3, 257.

[22] Biyografisi için bk: İbn Hacer, *ed- Dürer,* Cilt 1, 477.

[23] Biyografisi için bk: İbn Dokmak**,** *el-Cevherü's- Semin,* 381.

[24] Makrizî, *Hıtat, (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 262; al-Harity, The Patronage, 230.

[25] Ebü'l- Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tagribirdî**,** *el-Menhelü's- Sâfî ve'l-Müstevfî Ba'de'l- Vâfî***,** Muhammed Muhammed Emin-Said Abdulfettah Aşûr, (thk.), Cilt I-VII, Kahire: y.y.,1984, Cilt 3, 67- 70; (al-Harity, oldukça yararlandığımız makalesinde Altunboğa el-Mardinî ile ilgili dipnot verirken İbn Tagribirdî'nin 4. cildini kaynak göstermiştir. Burada bir basım hatası ya da bilgi eksikliği olmalıdır. Çünkü İbn Tagribirdî, Altunboğa el-Mardinî'nin hal tercümesini eserinin 3. cildinde 539 kayıt numarasıyla vermektedir.) al-Harity, The Patronage, 232; Söz konusu caminin kapılarından birine ait bazı bölümler günümüzde Louvre müzesinde sergilenmektedir. 2017 yılı ocak ayında Louvre müzesine tarafımızdan yapılan araştırma gezisi sırasında çekilmiş olan fotoğraf için ekler bölümüne bakınız.

[26] Musa b. Muhammed Yahya Yûsufî, *Nüzhetü'n- Nâzır fi Sireti'l- Meliki'n-Nâsır,* Ahmed Hutayr(thk.), Beyrut: Alemü'l- Kütüb, 1986, 267.

[27] Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihü'l- Memâlîk fi Mısr ve Bilâdi'ş- Şam 648-923 H/1250-1517 M.,* Beyrut: Darü'n- Nefâis,1999, 293

dikkat çekerek, Memlûk sultanları arasında onun kadar imara düşkün bir sultan olmadığını[28] ifade etmektedir.

Muhammed b. Kalavun'un imar faaliyetleri cami ve medreselerle sınırlı değildi. Hastaneler, çeşmeler, su kemerleri ve meydanlar başta olmak üzere toplumun yararlanabileceği hemen her alanda sultanın iz bıraktığı görülmektedir. Örneğin, ölümüne yakın bir dönemde -1340/ h. 741 yılında-Muhammed b. Kalavun Bereketü'l-Habeş'te bir haliç yaptırdıktan sonra orada on kuyu açtırdığı bilinmektedir. Dönemin müellifleri, açılan bu kuyulardan her birinin 40 zira derinliğinde[29] olduğunu, bazılarının kaleye su taşınması için yapıldığını ve proje bittiğinde kaledeki herkesin faydalandığını[30] yazmaktadır. Dinî yapılar kadar sosyal yapılara da ehemmiyet veren Muhammed b. Kalavun'un özellikle Gize bölgesiyle ilgilenerek, oraya da pek çok bentler yaptırdığına, kuyular açtırdığına dair bilgiler yine dönem kaynaklarına yansımıştır. İbn Tagribirdî tarafından sırayla adları verilen yapılardan biri *Cisr-i Ümmü Diner* olup iki ayda bitirildi. Bütün Gize halkı bundan faydalandı. Bu yatırımların etkisiyle sonraki dönemlerde buranın tarımsal değeri çok artınca bazı emirler bu bölgelerde çok toprak aldı. Emirler buraları imar ettikten sonra burayı vakfettiler.Yine aynı kaynakta isimleri geçen kemerlerden bazılarının adları şöyledir: *Kantaratü's-Siba, Kantaratü'l-Aksungur, Kantaratü'l-Öz, Kantaratü'l-Cedide, Kantaratü benî Vâil, Kantarat'ü Bâbü'l-Bahr* ve *Kantaratü'l-Hâcib*.[31]

Kaynaklar incelendiğinde, Memlûklardan önce Mısır ve Suriye'de inşa edilmiş olan camilerle Memlûkların tamir ya da inşa ettirdiği camilerin sayı ve nitelik bakımından mukayese edilemeyeceği sonucuna ulaşmak mümkündür. Bilhassa çalışmaya konu olan Muhammed b. Kalavun'un bu değişime olan katkısının büyük olduğu aşikârdır. Muhammed b. Kalavun ile çağdaş olan İbn Devâdârî'nin kayıtlarından, Kahire'nin o dönemde üç şehirden oluştuğu ve bu şehirlerin Fustat, Kahire ve Kalatü'l- Cebel olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde yapılmış ya da faaliyet gösteren camilerin doyurucu bir listesini de veren müellif bu dönemde kalede inşa edilen önemli eserler arasında; sultanın adını taşıyan camiye ilaveten, Kasrü'l-Eblak ile eyvanı, yedi adet toplantı salonu, kalenin alt tarafındaki tablhane ve kaleye su getiren kemerleri[32] saymaktadır.

Yazmış olduğu pek çok eser arasında ona şöhret kazandıran ve Kahire'nin topoğrafyasını en iyi şekilde yansıtan Hıtat adlı eserinde Makrizî, kentin yüzyıllar içinde değişimini kayda geçirmiştir. Bu kayıtlara bakıldığında Muhammed b. Kalavun zamanında Kahire'nin yalnızca Fatımîler döneminden kalan bir bölgeyi ifade ettiği ve Fatımîlerin yaptırdığı surlardan Hüseyniyye'ye kadar olan bölgeyi kapsadığı görülmektedir. Sonradan Seyyide Zeynep Camii'nin, Bâbü'z- Züveyle'nin[33] ve yukarıda bahsedilen halicin batısındaki bölgenin de Kahire'ye dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıtlara göre[34] Mısır ile Kahire birleşip Muhammed b. Kalavun zamanında tek şehir halini aldı ve Nil kıyısından Mukattam Dağı'na kadar bu bölge genişledi. Kentin demografik yapısına dair kaynaklarda geçen bilgiler, Muhammed b. Kalavun'un vefat ettiği sıralarda Kahire nüfusu 500 ya da 600 bin civarında[35] olduğu yönündedir. Kahire'nin bu devasa nüfusa ulaşmasında Muhammed b. Kalavun'un imar politikalarının büyük etkisi olduğu yönündeki dönemin müelliflerinin ortak görüşünü de kayda geçirmek gerektiği kanısındayız.

Muhammed b. Kalavun'dan sonraki dönemde yaşanan siyasi problemlerin iktisadi hayatı olumsuz etkilediği, bunun doğal olarak devleti dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı daha kırılgan hale getirdiği, bilhassa Timur'un neden olduğu yıkıcı etkilerle imar faaliyetlerinin zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Saydığımız bu olumsuzlukların çoğuna tanık olan İbn Tagribirdî, bu etkenlere veba ve kıtlıkları da ekleyerek, sıralanan sorunlar nedeniyle Kahire nüfusunun üçte ikisinin ortadan kalktığını[36] kaydetmektedir.

Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde çehresinin oldukça değiştiğini anladığımız yapılardan biri de Kalatü'l- Cebel'dir. Memlûk tarihi boyunca yönetim merkezi olarak kullanılan, günümüzde de gerek turistlerin gerekse çeşitli alanlarda araştırma yapan araştırmacıların ilgi odağı olan ve Selahaddin Eyyûbî tarafından yaptırılan kale, *Kalatü'l-Cebel*[37] adıyla bilinir. Selahaddin Eyyûbî'nin kalenin inşası için seçtiği stratejik yerin, yüzyıllarca buranın yönetim merkezi olarak kalmasını sağladığı söylenebilir. Bu kale, Kahire'nin doğusunda Mukattam Dağı yakınındaki bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. İncelenen dönemin mimari mirası incelenirken yalnızca teknik değil, aynı zamanda stratejik yönlerin de dikte alınması gerektiğini savunan Nüveysır'a göre Selahaddin Eyyûbî bu kaleyi Fatımîlerin kaldığı mekânlardan uzakta olmak istemesi ve Fatımîlere yakın kişilerin darbe girişiminde bulunması nedeniyle suikast ihtimalini düşünerek inşa ettirmiştir. Ayrıca, Kahire'yi her yönden görebilmek ve kontrol edebilmek, Haçlılara karşı da korunaklı bir yer bulabilmek gibi amaçlar da[38] gözetilmiş olmalıdır.

Kaleyle ilgili teknik bilgiler de veren Nüveysır; Kaletü'l-Cebel'in Mukattam dağı taşlarından ve piramitler bölgesinden getirilen taşlardan yapıldığını, doğudan batıya 650, kuzeyden güneye 317 metre olduğunu yazmaktadır. Kalenin batı kapısı Kahire'ye bakar ve *Bâbül- Kebir* diye adlandırılır. İkinci kapı doğuda olup *Bâbü'l-Karrafe*, üçüncü kapı güneyde olup *Bâbü'l- Matar* diye adlandırılır. Bununla beraber küçük kapılar da bulunmakta ve bu kapılara *Bâbu's-Sır* denmektedir.[39] Konunun uzmanları, Muhammed b. Kalavun

[28] Takkûş, *Tarihü'l- Memâlîk,* 295.

[29] Zira, 54.04 cm uzunluğunda bir ölçü birimidir. Zira ve türevleriyle ilgili olarak bk: Walter Hınz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri,* Acar Sevim (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990, 67-80.

[30] Sarimüddin İbrahim b. Muhammaed b. Aydemir İbn Dokmak, *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fi'd- Devleti't- Türkiyye: min Kitabi'l- Cevheri's- Semin fi Siyeri'l-Hulefa ve'l- Mülûk ve's- Selatîn (min sene 637 hatta sene 805),* Ömer Abdüsselam Tedmürî (thk.), Sayda: el-Mektebetü'lAsriyye, 1999,136; Hayat Nâsır el-Haccî, *es-Sultanü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ve Nizâmü'l-Vakf,* Kuveyt: Mektebetü'l- Felah, 1983, 42.

[31] İbn Tagribirdî, *en-Nücûm,* Cilt 9, 190-191.

[32] İbn Devâdârî, *Kenzü'd- Dürer,* Cilt 9, 388-391.

[33] Makrizî'nin *Ebvabü'l- Kahire* ismiyle açtığı fasılda ilk bahsettiği ve Kahire'nin belki de en meşhur kapısı Babü'z- Züveyle'dir. Şöhretini bu bölgede ticari hayatın canlı olmasından aldığı kadar idam edilen bazı zevatın burada teşhir edilmesine de borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü gerek çalışmamıza konu olan Melik Nâsır Dönemi'nde gerekse öncesi ve sonrasında burada sayısız idam edilmiş insan halka teşhir edilmiştir. Babü'z- Züveyle ile ilgili detaylı bilgi için bk: Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 1, 380-381; Babü'z- Züveyle'nin 2016 yılı temmuz ayında çekilmiş fotoğrafı için ekler bölümüne bakınız.

[34] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 1, 365.

[35] Ebü'l- Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir, *el-Bidâye ve'n- Nihâye (Büyük İslam Tarihi),* Cilt I-XIV, Mehmet Keskin (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995, Cilt 14, 225- 230; Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 1, 339 vd; aynı müellif, *es-Sülûk,* Cilt 2/III, 759-770; İbn Tagribirdî, *en-Nücûm,* Cilt 10, 195.

[36] İbn Tagribirdî, *en-Nücûm,* Cilt 13, 152.

[37] Hakkında yeterince bilgi vermeye çalıştığımız kaleyle ilgili olarak ünlü seyyah İbn Cübeyr'in izlenimleri ile ilgili olarak bk: Ebü'l- Hüseyin Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr,*Daru Sadır, Beyrut 1964, 25; Söz konusu kale, Selahaddin Kalesi olarak da bilinir. Günümüzde Mısır Devleti Kültür Bakanlığının bastırmış olduğu biletlerde de bu ibare yer almaktadır. 2016 yılı temmuz ayında kale ziyareti sırasında alınmış olan bilet için ekler bölümüne bakınız.

[38] Hüsni Muhammed Nüveysır, *el- İmaratü'l- İslâmiyye fî Mısr: Asru'l-Eyyubiyyin ve'l-Memâlîk* ,Mektebetu Zehrai'ş- Şark, Kahire, Tarihsiz, 5-6.

[39] Detaylar için bk: Nüveysır, *el-İmaratü'l- İslâmiyye,*7-8.

tarafından yaptırılan ve kalenin çehresini değiştiren Kalatü'l-Cebel'deki caminin estetik değerinin[40] altını çizmektedir.

Muhammed b. Kalavun'un, yalnızca kalede bir cami ve birtakım imar faaliyetleri yaptırmakla kalmadığı, aynı zamanda Kahire ve kale arasındaki binaların çoğunu da inşa ettirdiği görülmektedir. Ali Mübarek'e göre bu dönemde Mescid-i Tebr'den vezirlerin bostanlarına kadar her yerde yapılaşma oldu ve Kahire, kuzey-güney istikametinde bir şehir haline geldi. Böylece Nil kıyılarından Mukattam Dağı'na kadar olan yerler de birleşmiş oldu.[41] Bunların dışında Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde, detayları aşağıda verilen birçok imar faaliyeti gerçekleşmiştir.

2. Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde İmar veya Tamir Edilen Önemli Yapılar: el-Kasrü'l-Eblak

Eldeki bilgilere göre, yapımına 1313/ h. 713 yılı Şaban ayında başlanan kasrın on aylık bir çalışma sonucunda bitirildiği görülmektedir. İncelenen kaynaklar, yapım maliyeti konusunda farklı bilgiler vermekte ve bu farkın kaynaklar tarafından kullanılan dinar ve dirhem gibi farklı değer ölçülerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Rızk'ın verileri esas alındığında kasrın 500 bin dinara mal olduğu görülür. Yapıya *Kasrü'l-Eblak* adının verilmesi hakkında da iki farklı görüş bulunmaktadır. Her ikisi de muhtemel olmakla beraber yapının renginden dolayı bu adla anıldığına dair görüşü daha makul görmekteyiz. Diğer bir görüşe göre de bu adla anılmasının nedeni Zâhir Baybars'ın Dımaşk'ta yaptırdığı kasra benzemesidir. Günümüzde, polis müzesi önünde ve Mehmet Ali Paşa Camii'nin arkasında yer alan kasrın kalıntıları 549 tescil numarasına sahip olup, kasır 1313-1314 tarihleri arasında yapılmıştır.[42] Günümüze kalan kısmı bile harikulade süslemeleriyle mimari ve sanatsal açıdan Muhammed b. Kalavun dönemi mimarisinin ulaştığı estetik nokta açısından bir fikir verebilecek niteliktedir.

Rızk'a göre bu kasır Osmanlılar döneminde Kâbe kisvesinin yapıldığı yer olması yönüyle de[43] önemlidir. Mahmil konusunda müstakil bir eser telif eden Atalar da, Kâbe kisvesinin I. Ahmed Dönemi'ne kadar Mısır'da dokunduğunu[44] beyan etmektedir. Kaynaklarda; Kisve, Pûşide, Sitare, Kisve-i Şerife, Kisve-i Saadet, Pûşide-i Mübarek gibi kelime ve terkiplerle ifade edilen Kâbe örtüsünün Osmanlı Devleti'nde I. Ahmed Dönemi'ne kadar (ö. 1617) Mısır'da dokunduğu, onun döneminden itibaren (1603-1617) İstanbul'da dokutulmaya başlandığı bilinmektedir. Atalar'ın, Naima Tarihi'ne dayanarak verdiği bilgiye göre bunun nedeni, Mahmil yola çıktığında Mısır'da dokunan kuşakta III. Mehmed'in adının yazıyor olmasıydı. Ancak tam da bu sırada III. Mehmed ölüp yerine I. Ahmed geçmiş ve bu haber Mısır'a geç ulaşmıştı. Bu durumda Mısır kadısı Karaçelebi Zâde Mehmed Efendi duruma el koyarak gizlice Mehmed ismini sildirip Ahmed ismini zerdüz ve simkeşlere işletmişti.[45] Bu bilgiler beraber okunduğunda kasrın, konaklamaya imkân vermesi dışında, aynı zamanda Memlûklar ve Osmanlılar açısından manevi ehemmiyeti haiz bir mekân olduğu hükmüne varmak mümkün görünmektedir.

Kasırdan günümüze kalan kısım kuzeybatı yönündeki cephe olup devasa taşlardan yapılmıştır. Yapının üstü de burçlara benzer motiflerle süslenmiştir. Kasrın kuzeybatı kısmında Muhammed b. Kalavun için yapılmış özel bir giriş kapısı vardır. Bu kapı iki kanatlı ve ahşap malzeme kullanılarak yapılmıştır. Kapının sol tarafında güvenlik amacıyla sultanın gireceği zamanlarda onu koruyacak muhafızın çıkabilmesi için inşa edilmiş bir taş merdiven vardır. İçeri girildiğinde görülen dikdörtgen yapı tamamen taş zeminden oluşmaktadır. Güneybatı kısmında da bir kapısı bulunan yapının bu bölümü de oldukça süslüdür. Günümüze kalan bu yazı okunamaz durumdadır. Yazının üstünde yeşil, kırmızı ve mavi mermerden yapılmış harika bir şerit bulunmaktadır. Güneybatı girişinin hemen sağında bir koridor bulunmaktaysa da bu koridor günümüzde kapalıdır. Koridorun sağ tarafından merdivenle kasrın üst katına çıkılır. Kuzeydoğuda da bir kapı olup bu kapının üstünde ahşap bir bölüm vardır. Kapının direkleri de süslüdür. Kasrın içinde su depolayabilmek ya da suyu soğuk tutabilmek için bir depo yapılmıştır. Kasır dört eyvanlıdır. İlki güneydoğuda olup bu eyvandan günümüze herhangi bir şey kalmamıştır.[46]

Kuzeydoğudaki eyvan da günümüzde atıl durumdadır. Eyvanın duvarları özel mermerlerle süslenmiştir. Kasrın yüksekliği 40 metredir. Bu kasır 1946 yılına kadar İngilizler tarafından hapishane olarak kullanılmıştır. Kasır, kalenin meydanında bulunmaktaydı. Sultan, etrafına hurma ve başka ağaçlar diktirerek buraya sâkiyeden su getirtti. Ayrıca bu kasrı yapacak ustaların bazıları özel olarak Dımaşk'tan getirilmiştir. Kasır dönemine göre harikulade bir yapıydı ve ana eyvan sultan için yapılıp içine taht konmuştu. Bu taht kasırdan bir daha kırılmadan çıkarılmayacak şekilde yapıldı. Söz konusu taht ve eyvan süsleme açısından Mısır'da en güzel Memlûk yapıları arasında gösterilmektedir. Kasrın ana eyvanı sultanın babası olan Seyfeddin Kalavun tarafından yaptırılmış ve Muhammed b. Kalavun da bu eyvanın yanına başka yapılar yaptırarak bütünlük arz eden büyük bir kasır haline getirmiştir.[47]

Memlûk sultanlarının kasır ya da saray yaptırmada ve yaptırdıkları sarayları süsleme konusunda adeta yarıştıkları görülmektedir. Bu ünlü kasrın da içi siyah dışı sarı renkteki taşlardan yapılmıştı. Tavanları kubbeli olan bu kasırda kullanılan süslü camlar Ali Paşa Mübarek'in kaynak göstermeden verdiği bilgilere göre Kıbrıs'tan getirtilmişti. Ayrıca kasırda birçok farklı yerden getirtilen mermerler kullanılmıştı. Kaynaklar, su ihtiyacının karşılanması için Nil'den su getirtilen Kasrü´l-Eblak'ın inşaatı bitirildiğinde büyük bir kutlama düzenlediğine dair[48] bilgiler vermektedir.

Muhammed b. Kalavun Dönemi Camileri

Mimariye büyük önem veren Muhammed b. Kalavun tarafından yaptırılmış camilerden biri, bir zamanlar Memlûk Devleti'nin yönetim merkezi olan Kahire'ye hâkim tepedeki camidir. Günümüzde Mehmet Ali Paşa Camii'nin önünde olan yapı, teknik detaylarını veren kaynaklara göre dikdörtgen planlı ve 18 pencerelidir. Camiye ön ve arka cephelerinden yani güney ve batı kısımlarından içeri girmek mümkünse de 2016 yılının temmuz ayında Kahire'ye yapılan araştırma gezisi sırasında güney girişinin kapatıldığı görülmüştür. Yapının giriş kısımlarından biri kuzey yönündeki giriş olup kuzey cephesinde bulunan pencereler batı cephesindeki pencerelerden bir adet daha azdır. Güney cephesindeki kapıdan sultanın giriş yaptığı tahmin edilmektedir. Doğu cephesinde mihrap[49] bulunduğu için giriş mevcut değildir. Mescidin ana girişi

[40] Zekî Muhammed Hasan, *Fünunü'l-İslâm,* Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Tarihsiz, 71.

[41] Ali Paşa Mübarek, *el-Hıtatü't- Tevfikiyyetü'l- Cedide li Mısri'l- Kahire,* 2. Basım, Kahire: el-Hey'etül- Mısriyyeti'l- Âmme li'l- Kitâb, 1980, Cilt 1,197.

[42] Her ikisi de farklı Memlûk kaynaklarına istinaden farklı maliyet hesabı veren müelliflerden biri olan Rızk, maliyet hesabına müteallik 500.000 dinar tutarında bir meblağdan bahsederken, çalışmada yararlanılan bir başka kaynak olan Ali Paşa Mübarek ise yapının 1.500.000 dirheme mal olduğunu söylemektedir. Konuyla ilgili olarak bk: Mübarek, el-Hıtatü't- Tevfikiyye, Cilt 1, 139.

[43] Asım Muhammed Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyyeve'l-Kıbtiyye bi'l-Kahire,* Mektebetu Medbuli, Beyrut, 2003**,** Cilt 5,428.

[44] Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hûmayûn ve Surre Alayları,* Ankara: Diyanet İşleriBaşkanlığı Yayınları, 1999,120.

[45] Atalar, *Surre Alayları*, 120.

[46] Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyye***,** Cilt 5, 429.

[47] Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyye***,** Cilt 5, 430.

[48] Mübarek, *el-Hıtatü't-Tevfikiyye***,** Cilt 1,139.

[49] Muhammed b. Kalavun'unKaletü'l-Cebel'de yaptırmış olduğu caminin olağanüstü güzellikteki mihrabının Temmuz 2016'da tarafımızdan çekilmiş olan fotoğrafları için ekler bölümüne bakınız. Mihrabın hemen sağındaki minberin Mısır Eski Eserler Kurumu tarafından yapılan onarım sırasında konduğu yönündeki iddia için bk: Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'daki Türk Kültür

batı cephesindedir. Ana giriş kapısı, yapıyla aynı seviyede olmayıp dışa doğru 1 metre 35 cm çıkıntıya sahiptir. Bu kapı taştan yapılmış olup üzerinde *Hatt-ı Memlûkî* denen özel bir yazı ile şöyle yazılmıştır: "*Bismillahirrahmanirrahim. Bu mübarek cami Mevlana sultan tarafından 718 yılında inşa edildi."* Mescidin dört eyvanı mevcut olup eyvanların en büyüğü kıble tarafındakidir. Bu eyvanın içinde dört adet kolon bulunmakta olup, kolon başları mermerlerle süslenmiştir. Havalandırma için küçük ve düzenli pencereler vardır. Bu küçük pencereler Rızk'a göre Şam Emeviye Camii'ni andırmaktadır.[50] On yılı aşkın bir süredir müesses nizamın Suriye'de tesis edilememesi nedeniyle mukayeseye konu olan cami görülememiştir. Bu nedenle benzerlik konusunda tarafımızca bir yorum yapılması da mümkün görünmemektedir.

Muhammed b. Kalavun Camii'nin açık eyvanlı yapısı, mescidin aydınlatılmasında da büyük avantaj sağlar. Mihrap önünde kare bir kubbe vardır. Bu kubbenin altında ahşap malzemeler kullanılmıştır. Bu ahşap malzemenin iki tarafında birbirini tamamlayan ayetler vardır. Ahşap malzemenin alt tarafında da: *"Bu mescidin inşa edilmesini emreden kişi sultan Seyfeddin Kalavun'un oğlu Nâsırüddin Muhammed'dir."* ibaresi yazılıdır. Kıble tarafındaki duvar, mihrabın bulunduğu duvar olup harikulade bir güzelliğe sahiptir. Bu duvar mücevvef[51] mihrap planıyla yapılmıştır. Bu eyvanın duvarı beş metre kadar renkli mermerlerle bezenmiştir. Kuzey, güney ve batı eyvanlarının içinde dörder kolon vardır. Mescit için birisi batıda ana giriş kısmında, diğeri de güneydoğuda olmak üzere iki minare yaptırılmıştır. Minarelerden birine mescit içinden bir merdiven kullanmak şartıyla çıkılabilir. Aksi takdirde çıkmak mümkün değildir. İkinci minare üç şerefeli olup kıble eyvanında yapılmış küçük kapı sayesinde bu minareye çıkılabilir. Rızk tarafından verilen bilgiye göre 1471/ h. 875 yılında Sultan Kayıtbay bu mescidi tamir ettirip buraya mermerden bir minber koydurmuştur.[52]

Kubbe işçiliği harikulade olan bu caminin inşaatı bittiğinde, sultan Kahire'deki bütün müezzinleri hatipleri ve karîleri çağırdığını Makriz'nin kayıtlarından okumak mümkündür. Müellife göre, sultan hepsini teste tabi tutarak iyi hatip ve güzel sesli müezzinleri seçmeye çalıştı. Hatip olarak Cemaleddin b. Muhammed el-Kastalanî seçildi. Aynı zamanda sultan tarafından camiye 20 müezzin seçilerek bunların kalede kalması emri verildi. Sultanın buraya çokça vakıf geliri tahsis etmesinin[53] camiyi Kahire'nin en önemli camilerinden biri haline getirdiği görülmektedir.

Detaylarını vermeye çalıştığımız bu cami harika bir mühendislik eseri olup, Memlûkların mimari açıdan ne denli gelişmiş olduklarını da yansıtmaktadır. En güzel sesli müezzinler, en usta hatipler ve karîler burada görevlendirildi. Sultan, bu camiye o denli önem verirdi ki 1318/ h. 718 yılında inşa ettirmesine rağmen 1335/ h. 735 yılında yıktırarak daha güzel bir şekilde yeniden inşa ettirdi. Bu inşa faaliyeti bittiğinde de ilkindeki gibi en güzel sesli müezzinler ve hatipler seçildi.[54] Sultan 1335/ h. 735 yılında tekrar inşa edilen camiye yeniden başka vakıflar tahsis etti. Cami yüksekçe inşa edilmiş ve zemini özel malzemelerle kaplamıştır. Ayrıca etrafındaki küçük kubbeler ve tavanı altın sarısı kaplanarak ana kubbesi yükseltilmiştir.[55] Makrizî'nin verdiği bilgilerden, Muhammed b. Kalavun Camii'nin sadece mühendislik açısından değil, kurumsallaşma ve işleyiş bakımından da harikulade bir düzene sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde üst yönetim mensuplarının da sultanın imara verdiği önemle mütenasip adımlar attığı müşahede edilmektedir. Bir örnek olarak, Makrizî'ye göre Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Şemseddin Aksungur kendisi tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılacak caminin inşaatında işçilerle beraber çalışmıştı. Mezkûr emir, caminin yanında yetimler için bir de medrese inşa ettirdi. Orada ünlü fakihler ders vermekteydi. Şeyh Şemseddin Muhammed b. Lebban orada hatip olarak görevlendirildi. Caminin neye ihtiyacı olsa derhal giderilirdi.[56] Bu camilere büyük vakıflar bağlanırdı. Emir İzzeddin Aydemir el-Hatırî[57] Camii de Bulak'ta inşa edilmiş olup çok abartılı şekilde tezyin edildi. Kaynaklara göre camiye özel bir minber yapıldı ve kullanılan mermer çok pahalı türdendi. Estetik açıdan çok güzel örgülü demirlerin kullanıldığı bu camiye ayrıca değerli bir kitaplık yaptırılmış ve önemli vakıflar bağlanmıştı. 1337/ h. 737'de yapımı tamamlanan bu caminin 400.000 dirheme mal olduğu[58] kaynaklar tarafından ifade edilmektedir.

Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde inşa edilen camiler[59] ile ilgili bazı yorumlar yapabilir. Öncelikle bu camilerin vakıflar aracılığıyla ayakta kalabileceğini ifade etmek gerekir. Kurumların tüm giderleri vakıflar tarafından karşılanacağı için her camiye birkaç arazi vakfedilirdi. Bunun dışında da başka gelirler de sağlanırdı. Bu camileri ayakta tutan vakıfları, vakfeden kişinin çocukları yönetirdi. Vakfeden kişinin nesli kesilirse bu camileri görevlendirilen kadılardan biri yönetirdi. Mimari açıdan bu camiler yüksek bir sanatsal değere sahipti. Yapılarda mermerlerin en güzelleri kullanılmakta olup bu malzemeler dünyanın birçok farklı yerinden getiriliyordu. En güzel ahşapların kullanıldığı bu camilerin minber ve kubbeleri de harikuladeydi.[60] Ayrıca camilerin yanında sûfîlerin kalabilmesi için hankahlar da yapıldığı görülmektedir. Bu durum devletin farklı İslami yorumlara da kapıları kapatmadığı, bilakis yaşatılması için destek verdiğini ortaya koymaktadır.

İslam Tarihinde camilerin kurumsallaşmaya başladığı dönemlerde olduğu gibi Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde de camilerde Kuran

---

Varlığından Örnekler: Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavun Camii", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* Sayı 7, Erzurum 2001, 26.

[50] Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyye***,** Cilt 5, 255.

[51] Müveccef: ج و ف kökünden türemiş bir sözcük olup mihrap kısmındaki oyuk yapı elemanını ifade etmektedir. Arapçada da ortası boş kabul edilerek okunmayan fiillere de Ecvef Fiil denir. Kelimenin kök anlamı ve ilgili örnekler için bk: *el-Mu'cemü'l- Vasit,* İbrahim Mustafa ve diğerleri, el-Mektebetü'l- İslamiyye, y.y, 148.

[52] Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyye***,** Cilt 5, 256-257.

[53] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 325.

[54] el-Haccî, *Nizâmü'l- Vakf,* 95.

[55] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 212.

[56] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 309; el-Haccî, *Nizâmü'l- Vakf,* 96.

[57] Melik Nâsır Dönemi'nin kudretli emirlerinden biri olan İzzeddin Aydemir ile ilgili olarak İbn Devâdârî ve Makrizî önemli bilgiler vermektedir. İbn Devâdârî Şemseddin Karasungur ve Cemaleddin Akkuş el-Efram'ın İlhanlılara iltica sürecini anlatırken, onların üzerine gönderilen ordunun komuta kademesinde Hatırî'nin de olduğu bilgisini vermektedir. Bk: İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* Cilt 9, 218; Makrizî ise, imara çok düşkün olan Muhammed b. Kalavun'un bir anlamda *fizibilite çalışması* yapmaları için 1314/ h. 714 yılında bazı emirleri ülkenin dört bir tarafına gönderdiği bilgisi vermekte ve görevlendirilen emirler arasında İzzeddin Aydemir el-Hatırî'yi de saymaktadır. Bu çalışma planı ve çalışmaların seyri ile ilgili olarak bk: Makrizî, *es-Sülûk,* Cilt 2/I, 137-138.

[58] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 312.

[59] Creswell tarafından yazılan ve 1919 yılında ilk basımı Kahire'de yapılan önemli bir çalışma Memlûk mimarisi ile ilgili konularda günümüzde de temel başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Aynı çalışma Fuat Sezgin tarafından derlenen bir koleksiyonda da yer almıştır. Muhammed b. Kalavun'un saltanat süresine dâhil etiğimiz 1293-1341 yılları arasında sultanın dahliyle yapılan yahut varlıklı emirlerin kendiliğinden yaptığı 33 cami ile ilgili kısaca bilgi edinebilmek için koleksiyondaki ilgili bölüme bk: Keppel Archibald Cameron Creswell, "A Brief Chronology of the Muhammadan Monuments of Egypt to A.D. 1517", *The Mosques of Cairo Texts and studies* I-V, Fuat Sezgin ve diğerleri (haz.), Frankfurt: Johann Wolfgang University, 2009, Cilt 1, 114-131. (pp.69-213).

[60] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 298-300; el-Haccî, *Nizâmü'l- Vakf,* 97.

öğretildiği, fakihlerin ve muhaddislerin buralarda dersler verdiği görülmektedir. Camiler sınıf ayrımı ve maddi ayrım olmaksızın herkesin buluştuğu yerlerdi. Özellikle hadis dersleri geniş kitleler tarafından takip edilirdi. Kalkaşendî'nin verdiği bilgilere göre büyük âlimler bu kurumlarda hadis dersleri verirdi. Buna örnek olarak müellif, İzzeddin b. Cemâa'nın1330/ h. 730 yılında, babası Bedreddin'in yerine geçtiği bilgisini vermektedir. Zaten babası Bedreddin de, onu tavsiye etmişti.[61] Her cami inşa edildiğinde derhal kendi cemaati oluşur ve yanında evler yapılarak burası mamur hale gelirdi. Böylece mahalleler oluşurdu.[62] Bazı camiler özellikle sufîler için yapıldığı gibi bazı fakirler de dilenmek zorunda kalmamak için camilerde kalırlardı. Çünkü orada ücretsiz yemek dağıtılırdı.[63]

Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'ın dini ve kültürel hayat açısından ne denli ileri düzeyde olduğu, camilerin sosyal boyutunun gelişmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Camileri destekleyen ve vakıfları yöneten kişiler nazırlar olup, bazen nazırlar vakfeden kişi adına vekâlet ederdi. Muhammed b. Kalavun'un Kalatü'l- Cebel'de yaptırmış olduğu camiye bakmakla görevlendirilen kişi Kadı el-Kazvinî[64] idi. el-Kazvinî aynı zamanda bu camiye vakfedilen araziden de sorumlu kişi olup, vakfın adaletle ve dine uygun yönetilmesi emrini verir ve uhdesine verilen malların kendisine emanet edildiğini hatırlatırdı. Gerek caminin gerekse camiye bağışlanan ya da vakfedilen emlakin bakım ve takibini de nazırların yapmaları gerekiyordu. Vakfın başına getirilecek kişilerin vakıf tecrübesine sahip olmasına dikkat edilirdi. Cami hizmete açılacağı zaman büyük bir tören yapılır ve sultanlar da bu törene katılırdı. Muhammed b. Kalavun, kendi adıyla anılan caminin inşaatı bittiğinde Bedreddin b Cemâa'yı hatip olarak orada görevlendirmişti. Bu camide kılınan ilk namaz 8 Safer Perşembe[65] öğle namazıve namazı kıldıran kişi TaceddinEbü'l Abdullah idi. Ertesi gün cuma hutbesini de Memlûk ulemasından Kâdılkudât Bedreddin b. Cemâa'nın okuduğu[66] görülmektedir.

Muhammed b. Kalavun Dönemi Medreseleri

Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Memlûk hâkimiyet sahasında medreselerin sayısal olarak artmasının yanı sıra büyük âlimler yetiştirecek niteliğe ulaşmasında bazı önemli etkenler olduğu söylenebilir. Ana kaynaklar ve tetkik eserlerin ortak kanaatine göre Memlûklar Mısır'a hâkim olduktan sonra Kahire daha da büyümeye başladı. Bağdat eski önemini kaybettikten sonra da Abbasi hanedanı Mısır'a geldi. Bu tarihlerden sonra İslam dünyasının kalbinin Memlûk coğrafyasında atmaya başlaması, Kahire nüfusunun hızla artması sonucunu doğurdu. Hatta Moğollardan kaçanlar bile Mısır'a sığınarak Bereketü'l Fil ve Haliç bölgeleriyle Kahire'nin kuzey tarafı olan Hüseyniyye bölgesine[67] yerleştiler.

Görüldüğü gibi yalnız İslam dünyasından gelen Müslümanlar değil, aynı zamanda henüz Müslüman olmayan çeşitli gruplar da Memlûkların Mısır'ına gelmekteydi. Bu durum, en azından komşu coğrafyalara göre Mısır'da güven ve istikrar ortamının daha iyi olduğu kanaatine varmamızı mümkün kılmaktadır. Bu istikrar ortamının bayındırlık hizmetlerine, vakıfların artmasına, dini, sosyal ve kültürel içerikli yapıların zemin bulmasına hizmet edeceği de muhakkaktır. Bu alanlarda hizmet veren önemli kurumların başında medreseler gelmektedir. Kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde, herhangi bir medresenin inşaatı bittiğinde kutlama yapılarak medreseyi yapanlarla burada ders verecek âlimlere hilat giydirildiği görülmektedir. Bazı medreselerin vakıfları sonradan sultanlar tarafından kendi mülkü arasına katılır ya da kendi adıyla vakfedilirdi. Muhammed b. Kalavun Dönemi de bu bakımlardan Memlûk mimarisinin şahikası olarak kabul edilir. Çükü bu dönem devasa harcama ve hayır işinin çokça yapıldığı[68] bir dönemdi.

Muhammed b. Kalavun Dönemi öncesi medrese tarihçesine bakıldığında, dönemi şekillendiren esasları görmek mümkündür. Evvela Selahaddin Eyyûbî Mısır'da hâkim olunca Şâfiîler ve Hanefiler için ayrı medreseler inşa ettirdi. Bundan sonara eğitim kurumları artmaya başladı ve Memlûklar döneminde medreseler adeta altın çağını yaşadı. Makrizî'nin verdiği bilgilere göre 640'lı yıllarda (1240-1250) Mağrib-i Aksâ'dan[69] hacca giden bir kafile Malikîler için de bir medrese yapılması için kadı Alemüddin b. Reşit'e para vermiş ve memleketlerine döndükten sonra tekrar para göndermişlerdir.[70] Fas bölgesi Müslümanları da, Mısır ve Şam'ın ulaştığı medeni seviyeyi örnek aldığı için o bölgede de medreselerin inşa edilmeye başlandığı görülmektedir. Kısaca zikretmek gerekirse, Memlûkların medrese inşa ve ihya politikasının İslam dünyasının yalnız merkez değil aynı zamanda uzak bölgelerinde de etkileri hissedilmiştir.

Memlûk sultanlarından bazılarının medreselerle yakın irtibatta olduğunu görülmektedir. Zâhir Baybars'ın, Mansur Kalavun'un ve çalışmamıza konu olan Muhammed b. Kalavun'un önemli medreseler yaptırdığını söylenebilir.[71] Sultan ve büyük emirlerin dışında bazı hayırseverler de medreseler yaptırırdı. Bu dönem Mısır medreselerini tanımlamak için kullanılan "*Altın Çağ"* / "*el-Asru'z-Zeheb"*kavramı yerinde bir tanımlama gibi görünmektedir. Medreseler, din hizmetleri ve ilmi geliştirmek için inşa edilirdi. Memlûklar zamanında Mısır'da çok âlim olduğundan dolayı medreseye destek de büyük oldu. Sultanlar ve âlimler arasında medreseler güzel bir ortak buluşma noktası oldu. Bu kurumların finansmanı konusunda değerlendirmelerde bulunan el-Haccî, vakıflar sayesinde Mısır'da birçok medresenin faaliyetlerini yürütebildiğinin[72] altını çizmektedir.

[61] Kalkaşandî, *Subhu'l- A'şa,* Cilt 3, 227-229;el-Haccî, *Nizâmü'l- Vakf*, 98.
[62] Makrizî, İzzeddin Aydemir el-Hatırî Camii hakkında son derece önemli bilgiler verirken aynı zamanda herhangi bir İslam beldesinin oluşum ve gelişim sürecine de ışık tutmaktadır. Bir anlamda caminin tarihçesinin yanında Nil nehrinin yatağındaki değişmeler, mahallelerin oluşması gibi çok farklı alanlarda istifade edilebilecek konulara da ışık tutmaktadır. Detaylar için bk: Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 312.
[63] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 298; el-Haccî, *Nizâmü'l- Vakf*, 99.
[64] Muhammed b. Kalavun Dönemi'ne damgasını vuran büyük âlimlerden biri olduğu anlaşılan Celaleddin el-Kazvinî 1324/ h. 724 yılında bizzat sultan tarafından davet edilerek Dımaşk Kâdılkudâtlığına tayin edilmiştir. Hayatı ve faaliyetleri ile ilgili olarak bk: Ebü's- Safâ Salâhuddin Halil b. İzzeddin Aybek b. Abdillah es-Sâfedî**,** *A'yânü'l- Asr ve A'vanü'n- Nasr,* Dr. Ali Ebû Zeyd ve diğerleri (thk.), Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1998/ h. 1418, Cilt 4, 492-499.
[65] 11 Nisan 1318 tarihine tekabül etmektedir.
[66] Makrizî, *Hıtat (Beyrut nüshası),* Cilt 2, 304; el-Haccî, *Nizâmü'l- Vakf*, 101.
[67] Kahire'nin Fatımî döneminden itibaren geçirdiği aşamalar hakkında ana hatlarıyla bilgi edinmek için bk: Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 1, 361-365; Uyratların gelişi ile ilgili olarak, aynı müellif ve aynı eser: Cilt 2, 22; Memlûk kaynaklarında *Vâfidûn ya da Vâfidiyye* şeklinde kendilerinden bahsedilen Uyratların Memlûk Devleti'ne ilticası ile ilgili farklı görüşlerin değerlendirildiği bir çalışma için bk: Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica Eden Uyratlar,"*Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 15, 2000, 105-120.
[68] Muhammed b. Kalavun Dönemi'nin önemli eserlerinin İbn Haldun tarafından kayda geçirilmiş bir listesi için bk: Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtedeve'l- Haber fî Eyyami'l- Arab ve'l- Acem ve'l- Berber ve men Asarahum min Zevi's- Sultani'l- Ekber*, Beyrut: Dârü'l- Kütübü'l- İlmiyye, 1413, Cilt. 5, 508; Dönemin mimarisi hakkında önemli tarihçilerin yorum ve değerlendirmeleri için bk: Makrizî, *es-Sülûk,* Cilt 2, 535-542; İbn Hacer, *ed-Dürer*, Cilt 9, 264, 319; İbn Tagribirdî, *en-Nücûm,* Cilt 9, 176-180; el-Haccî, *Nizâmü'l-Vakf*, 125.
[69] Mağrib, İslam coğrafyacıları tarafından üç bölüm olarak kabul edilmiştir: el-Mağribü'l-Edna (Yakın Mağrib: Libya), el-Mağribü'l-Evsat (Orta Mağrib: Tunus ve Cezayir) ve el-Mağribü'l-Aksâ (Uzak Mağrib: Fas ve Moritanya). Mağrib'in fethinin detayları için bk: Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014, 15-40.
[70] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 363; el-Haccî, *Nizâmü'l-Vakf*, 105.
[71] Makrizî, *es-Sülûk,* Cilt 1/III, 951-952.
[72] El-Haccî, *Nizâmü'l-Vakf*, 106- 107.

İncelenen kaynaklar, medreselerde ders verecek kişilerin de çok titiz bir şekilde bizzat sultan tarafından seçildiğini göstermektedir.

Muhammed b. Kalavun Medresesi, Muiz-Lidinillâh caddesinde *Beyne'l-Kasreyn* bölgesinde bulunmakta olup 1295-1303/ h. 695-703 tarihleri arasında yapılmıştır. Memlûk mimarisinin Kahire'deki en güzel örneklerinden biri olan bu yapı pek çok bilimsel araştırmaya konu olmuş, ülkemizde de Ahmet Sağlam[73] tarafından vakfiyesi esas alınarak çalışılmıştır. Bu medrese inşa edilmeden önce burada bulunan ev Seyfeddin Bilbay er-Reşid'in evi olarak bilinirdi. Bu ev Ketboğa sultan olduğunda onun tarafından satın alındı ve inşaata 1295/ h. 695 yılında onun adına başlandı. Ketboğa medrese yapılan binaya takılmak üzere özel bir kapı tedarik etti. Mermerden mamul bu kapı, Sencer eş-Şücaî tarafından Akkâ'nın fethinden sonra orada bulunan kiliselerin birinden sökülüp 1291/ h. 690 yılında Eşref Halil Dönemi'nde[74] Kahire'ye getirilmişti. Muhammed b. Kalavun sultan olduktan sonra bu medresenin yapım işini üstlendi. Medresenin içine yapılan türbeye de sultanın annesi ve 1340 yılında 18 yaşındayken vefat eden oğlu Anuk defnedilmiştir. Ancak Muhammed b. Kalavun kendi inşa ettiği medreseye değil babasının yanına defnedilmiştir.[75]

Medresenin tek bir girişi olmasına rağmen yapıya girdikten sonra sağ tarafa açılan iki kapı ve sol tarafa açılan bir kapı vardır. İçeri girildiğinde yazının neredeyse tamamı silinmiş ancak '*İzzetli sultanımız, iyiliğin babası, Nâsırü'd-dünya ve'd-din'* ifadeleri okunabilen bir kitabe vardır. Medresenin kolonlarında harikulade süslemeler vardır. Medreseyi Muhammed b. Kalavun'un yaptırdığına dair ibareler güzel bir hat ile kubbenin kenarına kesintisiz olarak yazılmıştır. Medresenin içindeki mermerler de çeşitli yazılarla süslenmiştir. Mermerin orta kısımlarında cam objeler kullanılmış olup medresenin zemini taşlarla döşendikten sonra üzerine parke uygulaması yapılmıştır.[76]

Medresenin içerideki kabir ahşap süslemelerle bezenmiş ve yapının bu bölümü dört eyvanlı olacak şekilde planlanmıştır. Eyvana açılan kapılardan biri sûfiler için tahsis edilmiş mekâna çıkar ki buranın da kapısı ahşaptır. Eyvanü'l-Kıble, medresenin güneydoğusunda kalır. Zemin taştan, duvar ahşap kaplamadır. Bu kaplama sanatında Endülüs mimarisi örnek alınmıştır.[77] Medresenin içinde rengârenk camlar kullanılmış olup yapıda büyük pencerelerin dışında sadece havalandırma amacıyla açılmış iki küçük pencere mevcuttur. İkinci eyvan olan kuzeybatı kısmının duvarları ahşaptan olup üzerinde herhangi bir süsleme ya da yazı mevcut değildir. Bu ikisinin dışında kalan eyvanlar da birbirine benzer. Her eyvanda birer mihrap bulunmaktadır. Kabristanın bulunduğu yer yapının sağına düşmekte olup kare planlıdır. Bu bölümün tavanı ağaç köklerinin birbirine geçirilmesiyle yapılmıştır Mihrap bölümü de Muiz- Lidinillâh caddesine bitişik şekilde inşa edilmiştir. Bu kubbenin kuzeybatısında kalan kısmına ahşap bir kapı yapılmıştır. Kabristanın üstünde dikdörtgen bir ahşap uygulama vardır. Medresede ezan okunduğu zaman sesin iyi duyulabilmesi için açılmış küçük pencereler de vardır. Minarede çeşitli süslemeler ve '*Allah'ım, Nâsır Muhammed'in saltanatını daim eyle.'* duasının yer aldığı bir dua metni vardır. Eyvanlar farklı mezhepler için tahsis edilmiştir.[78]

Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde hizmet veren diğer önemli medreselerden biri olan el-Medresetü'l- Mihmandariyye'yi Emir Şehabeddin Akkuş el-Azizî el-Mihmandar Nakibü'l-Cüyûş1325/ h. 725 yılında inşa ettirdi.[79] Bu dönemin diğer önemli medreselerinden biri de Cemâliyye Medresesi olup Alâeddin Moğoltay el- Cemalî tarafından Hanefîler için 1330/ h. 730 yılında inşa ettirildi.[80] Medreseler içinde ya da yanında fakir çocukların okuma-yazma öğrenmesi için mektepler de yapılırdı. Bu mekteplerin medrese bünyesinde yapılmasının da bazı nedenleri vardı. Özellikle mektepler daha sade yapılar olduğu için kapatılması mümkün olabilirdi. Ancak medreseler çok yönlü olduğu ve büyük emirler tarafından desteklendiği için kolay kapatılamazdı. Bu nedenle mektepler genellikle medrese bünyesinde açılırdı.[81] Bazen de medrese yakınında mektepler inşa edilirdi. Ancak bu türden mektepler azdı. Medreseye bağlı olmayan mektep çok nadir olurdu. İbn Hacer tarafından bu konuda verilen bir kayıt oldukça ilgi çekicidir. Buna göre Muhammed b. Sahib (ö. 1307/ h. 707) medrese yaptırmaya gücü yetmediği için bir mektep yaptırarak yazı tahtasının silinmesi için kullanılan suyun, öldüğü zaman mezarına dökülmesini[82] istedi.

Memlûk eserleri hakkında yazılan kaynaklar incelendiğinde Memlûklar döneminde sadece fiziki mekânların imar edilmediği, aynı zamanda bu mekânların içinin en güzel şekilde doldurulduğu görülmektedir. Çeşitli hankah, ribat, cami ve medreselerde yalnızca bu eserleri vakfeden kişilerin değil, çoğunlukla vakfeden kişilerin çocuklarının da aynı yerlere defnedilmesi fikrimizce medrese imarına yüklenen manevi anlamı da ortaya koymaktadır.

Medreselerin çokça inşa edildiği bu dönemde, adı geçen yapıların içinde yüzbinlerce kitap bulunduğu da görülmektedir. Makrizî'ye göre, Medresetü'l- Mahmudiyye diye bilinen medresenin Mısır ve Şam'da eşi benzeri olmayan bir kütüphanesi vardı. Kitaplardan faydalanmanın ön şartı burada eğitim görüyor olmaktı ve kütüphaneden ödünç kitap verilmezdi.[83] Kitapların adeta zaman ve mekân kavramlarının ötesine geçerek okuyucuya ulaşabildiği ve dijital çağa geçtiğimiz şu günlerde, ödünç kitap uygulaması olmaması belki garipsenebilir. Ancak dönemin teknik imkânları düşünüldüğünde bu uygulamanın yadırganmaması gerektiği kanısındayız. Dönem kaynakları, kütüphanelerde görevlendirilen ve kitaplarla ilgilenen özel görevliler istihdam edildiği ve bu görevlilere 30 dirheme kadar maaş verildiğini ortaya koymaktadır. İbn Hacer'e göre bazı medreseler çeşitli kitaplar toplayarak onları vakfederlerdi.[84] Memlûklar döneminde kitaplara meraklı olan bazı kişiler kitap bağışlarken mescitlerden bu kitapların çıkarılmamasını şart koşarak kitaplardan daha çok insanın yararlanmasını sağlamaya çalışırdı.

---

[73] Vakfiyesi, meşhur Memlûk tarihçisi Nüveyrî tarafından günümüze intikal ettirilen bu medreseninMemlûk vakıf nizamı açısından önemi hakkında bk: Ahmet Sağlam, "Mısır-Kahire Nâsıriyye Medresesi Vakfiyesi", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2017, 254-263. (pp.249-268)

[74] Eşref Halil Dönemi ve Akka'nın fethi ile ilgili olarak bk: Mustafa Kılıç, "Memluk Sultanı Eşref Halilve Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XIV/1, 2010, 145-151.(pp.133-171)

[75] Anuk'un vefatı ile ilgili olarak bk: İbn İyas, *Bedai'üz- Zühûr,* Cilt 1/I, 477; Yapının teknik özellikleri ile ilgili olarak bk: Rızk, *Atlasü'l- İmareti'l-İslâmiyye,* Cilt 5, 234.

[76] Rızk, *Atlasü'l- İmareti'l- İslâmiyye,* Cilt 5,235.

[77] Kaledeki camide de aynı izler mevcut olup her sütunun süslemesi birbirinden farklıdır. Kahire'yi ziyaretimiz esnasında rehberliğimizi üstlenen görevli tüm sütunların ilk bakışta fark edilmeyen ayrıntılarla tezyin edildiğini örnekleriyle göstermişti. Endülüs coğrafyasını yakından takip ettiğini bildiğimiz Muhammed b. Kalavun'un bu coğrafyaya ilgisinin yalnızca siyasi sahayla sınırlı olmadığı hususunun, sanat ve kültür tarihi araştırmacılarının yapacağı derinlemesine incelemelerle ortaya konabileceği kanısındayız. Bildiğimiz kadarıyla Endülüs-Memlûk sanat ve mimari etkileşimi üzerine henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

[78] Eserle ilgili olarak müellif tarafından gösterilen kaynaklar arasında olan 25/6 Darü'l- Vesâiku'l- Kavmiyye vesikası, 16 Cemaziyülevvel 717 (22 Temmuz 1317) tarihinde Muhammed b. Kalavun adına yazılmıştır. Bir diğer vesika ise 27/5 vesika numarasına sahip olan ve aynı yerde saklanan vesika olup 13 Muharrem 721 (12 Şubat 1321 Perşembe) tarihinde Muhammed b. Kalavun adına yazılmıştır. Vesikalardan üçüncüsü ise 30/8 numaralı 8 Cemaziyülahir 725 (22 Mayıs 1325 Çarşamba) tarihli olandır. Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyye***,** Cilt 5, 236-237.

[79] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 399.

[80] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 392; el-Haccî, *Nizâmü'l-Vakf,* 118.

[81] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 382; el-Haccî, *Nizâmü'l-Vakf,* 118.

[82] Muhammed b. Sahib'in vasiyeti ile ilgili olarak bk: İbn Hacer, *ed-Dürer,* Cilt 4, 323.

[83] Makrizî, *Hıtat(Beyrut nüshası),* Cilt 2, 395; el-Haccî, *Nizâmü'l-Vakf,* 121.

[84] İbn Hacer, *ed-Dürer,* Cilt 2, 155.

Memlûklar döneminde vakıflara verilen ehemmiyet, bazı âlimlerin vakıfların nasıl kurulup yönetileceği[85] hususunda eserler telif etmesinden anlaşılmaktadır.

Memlûk tarihinin her döneminde olduğu gibi Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde de Haremeyn'e büyük önem verildiği ve bilhassa eğitim konusunda önemli adımlar atıldığı anlaşılmaktadır. Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre Mekke'de inşa edilen ilk medrese Zencilî Medresesi olup, medrese adını bu binayı 1183/ h. 579 yılında inşa ettiren Dımaşk'ın *Zencil* köyünden Fahreddin Osman b. Ali ez-Zencilî'den alır. Bu medrese Memlûklar dönemindeki önemli medreselerden biriydi. Bunun dışında ün yapmış bazı medreselerin isimleri ise şöyledir: Medresetü'l- Habeşiyye (1184/ h. 580), Medresetü'l- Ersufî (1194/ h. 591), Medresetü'n- Nihavendî (1233/ h. 630), Medresetü Ali b. Ebû Zekeriya (1237/ h. 635), Medresetü'l- Haddâd (1240/ h. 638), Medresetü'ş- Şarabî (1243/ h. 641), Medresetü'l- Mansuriyye (1243/ h. 641), Medresetü'd- Dâru'l- Acele (1320/h. 720)[86] ve Medresetü'l- Mücahidiyye(1338/ 739).[87] Ebü'l- Fida tarafından coğrafi konumu ve önemi hakkında bilgi verilen Mekke[88] Memlûklar açısından son derece önemli bir yerdi. Çünkü dünya Müslümanlarının oraya gelmesi Mekke'yi dinî, siyasi ve iktisadi açılardan önemli bir merkez haline getiriyordu.[89] Bu nedenle Muhammed b. Kalavun'un da kendi döneminden önce burada imar edilmiş medreseleri yaşatmaya çalıştığı ve Mekke'ye yeni medreseler yapılmasını teşvik ettiği görülmektedir

Diğer İmar Faaliyetleri

Bilindiği gibi su hayat kaynağıdır ve her canlı suya muhtaçtır. Yeryüzünde içilebilir nitelikteki suların oransal miktarı ve Mısır özelinde suya duyulan ihtiyaç düşünüldüğünde, su kaynaklarının kullanımının ve ulaşılabilir olmasının önemi kendini gösterir. Bu nedenle kendinden önceki Memlûk sultanları gibi Muhammed b. Kalavun'un da çeşmeler yaptırdığı, yapılmasını teşvik ettiği görülmektedir. Bu dönemde 1312/ h. 712 yılında yapıldığı bilinen ve 369 tescil numarasına sahip olan bir sakiye, Kara Meydan'ın başlangıç noktasındadır. Bu eser Muhammed b. Kalavun tarafından üçüncü dönemin başlarında kaleye içme suyu getirmek içi yaptırıldı. Eserden günümüze kalan şey sadece bir kuyu olup günümüzde faal durumda değildir. Kuyu da topraklarla dolmuş durumdadır. Bu sâkiyenin kuzeyinde *Kasrü'l-Adl* vardır. Bu sakiye yapılmadan önce bunun yerinde büyük bir kuyu olduğu ve Muhammed b. Kalavun'un da o kuyuyu işler hale getirerek üstüne bir sakiye yaptırdığı[90] anlaşılmaktadır.

Muhammed b. Kalavun tarafından babası Sultan Seyfeddin Kalavun için sadaka-i cariye olarak yaptırılan bir başka sebil de iki cepheli olup, Muiz Lidinillâh caddesinin güneydoğusundadır. Sebilin ikinci cephesi olan kuzeydoğu cephesi *el-Medresetü'l- Mansûriyye'nin* yakınına denk düşer. Yapılan sebilin altında bir su deposu ve tesisatı vardır. Kullanılan suyun izleyeceği güzergâh planlanmış olup ana caddede bulunmaktadır. Kullanılan suyun toplandığı yer ağaç kökleriyle kapatılmıştır. Sebil'in kitabesi de mevcut olup orada: *"Bismillahirrahmanirrahim. Bu Sebil Sultan Nâsır Muhammed tarafından yaptırılmıştır."* ifadesi yer alır.[91]

Sonuç

Hiçbir şehir kuşkusuz bir anda oluşmaz. Her şehrin kuruluşu ve büyümesi belli süreçlerle olur. Bu durum Muhammed b. Kalavun Dönemi için de geçerlidir. Memlûk mimarisi konusunda uzman olan bazı araştırmacılar, Memlûk mimarisinin diğer sanat alanları içinde müstesna bir mevki işgal ettiği kanısındadır. 2016 yılında Mısır'a yaptığımız araştırma gezisi sırasında Muhammed b. Kalavun tarafından inşa ya da tamir ettirilen mimari eserler incelenerek adı geçen dönemde ortaya konan harikulade gelişmeye tanık olunmuştur. Aynı şekilde 2017 yılında Fransa'ya -Louvre Müzesi'ne- yapılan ziyaretlerde Memlûk sultanlarının ya da onlar tarafından desteklenen elitlerin himayesiyle ulaşılan sanat ve kültür düzeyini gösteren somut öğeler müşahede edilmiştir. Araştırmalar sonucunda, Fatımîler Dönemi'nde temelleri atılan yeni yerleşim bölgesi ile Eyyûbîler Dönemi'nde yönetim merkezi olarak inşa edilen ve Memlûk tarihi boyunca bu konumunu muhafaza eden Kalatü'l-Cebel arasındaki yapılaşmanın kahir ekseriyetle Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde gerçekleştiği görülmüştür.

Her devlette siyasi istikrar önemlidir. Ancak Memlûk Devleti gibi emirler arası mücadelelerin sıklıkla yaşandığı devletlerde istikrarın yalnızca yönetim kademesini kimlerin işgal edeceğini değil, iktisadi hayatın, sanatın, mimari alana yapılan yatırımların nasıl şekilleneceğini de doğrudan etkilediği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Muhammed b. Kalavun'un iki temel meziyeti bünyesinde mezcettiği söylenebilir: 1-Sistemsel arızaları yönetme başarısı 2-İmar faaliyetlerine olan özel ilgisiyle adeta Mısır'ı yeniden kurması. Zira siyasi tarihten sosyal sınıfların durumuna, topografyadan sultanların hac ziyaretlerine kadar hemen her alanda kalem oynatmış olan ünlü tarihçi Makrizî sultanın mimariye ayırdığı bütçe hakkında bilgiler verdikten sonra imar faaliyetlerine hiçbir Memlûk sultanının onun kadar para harcamadığını ifade etmektedir.

İmara büyük önem veren bir hükümdar olarak Muhammed b. Kalavun, kalede kendi adıyla anılacak olan bir cami ve çalışmada müstakil bir başlık olarak incelediğimiz Kasrü'l-Eblak'tan başka; camiler, medreseler, hankahlar, çeşmeler, meydanlar, toplantı salonları ve su kemerleri yaptırdı. Sultanın, selefleri tarafından yaptırılan cami, medrese, hankah ve meydanları büyük oranda elden geçirmesi, Hz. Hüseyin Camii'nin bazı kısımlarını ve İmam Şâfî türbesini tamir ettirmesi ve Haremeyn mıntıkasında su kuyuları açtırması onun çalışmalarının kapsam ve finansman büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Çalışmalarımız bizi, Muhammed b. Kalavun'un en az üç farklı alanda Memlûk Tarihi'nde emsalsiz olduğu sonucuna götürmüştür. Bu alanlardan ilki saltanat süresiyle ilgili olup, üç dönem halinde devleti en uzun süre yöneten Memlûk sultanı Muhammed b. Kalavun'dur. Dinar ve dirhemin değerinde Memlûk tarihinde ulaşılan en yüksek seviyenin yine bu dönemde olması sultanı selef ve haleflerinden ayıran diğer bir hususdur. Kaynakların kahir ekseriyeti tarafından verilen kayıtlara dayanarak Muhammed b. Kalavun'un, Memlûk tarihi boyunca imara en çok yatırım yapan sultan olduğunu iddia edebiliriz. Çözümlemesini yapmaya çalıştığımız üç hususun birbiriyle yakından ilgisi olduğuna, siyasi istikrarın iktisadi hayatı olumlu etkilediğine ve bunun da ülkenin imarında mühim roller oynadığına inanmaktayız.

[85] Mesela "*el-İntidafi'l-Vakfive'-l ibtida*" adlı Muhammed b. Davud el-Askalanî (ö.745/ m. 1344) tarafından yazılan eser ve "*el- Furcebi Kaineti'l-Kamiliyyeti elleti Leyse fi-hali'l- Muarid-i Hucce*" adlı Sehavî tarafından yazılan eser buna örnektir. Bu eserlerden özellikle ilki, çalışmaya konu olan dönemle ilgili olarak önem taşımaktadır. Eserlerin muhteviyatı ile ilgili olarak bkz: İbn Hacer, *ed- Dürer,* Cilt 4, 324.

[86] Bu yapı Argun en-Nâsırî'nin 1320 yılında hac farizasını yerine getirmek için Mekke'ye geldiği sırada verdiği emir üzerine medrese haline dönüştürülmüştür. Medrese, Mescid-i Haram'ın kuzey tarafına denk düşen ve Daru'l Acele denilen yerde olup Hanefilere tahsis edilmiştir. Zaman zaman bazı vakıflarına el konduysa da Sultan Berkuk zamanında da işlek olduğu düşünüldüğünde uzun süre hizmetverdiği sonucuna varılabilir.

[87] Yemen Resulîlerinden Ali b. Davud tarafından inşa ettirilmiştir. Onun Mücahid lakabına nispetle Mücahidiyye medresesi adıyla meşhur olmuştur.

[88] Gerek coğrafi gerekse siyasi önemi için bk: el-Melikü'l- Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali, Ebü'l- Fidâ, *Takvimü'l-Büldân,* M. Reinaurd (Neşr.), Beyrut: Darü's-Sâdır, Tarihsiz, 164.

[89] Leyla Emin Abdülmecid, *et-Tanzîmâtü'l- İdâriyye ve'l- Mâliyye fi Mekketi'l- Mükerreme fi'l- Asri'l-Memlûkî,* Riyad: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, 2010, 501-510.

[90] Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyye,*Cilt 5,406.

[91] Rızk, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyye,*Cilt 5, 555.

Son söz olarak denebilir ki Muhammed b. Kalavun, başka alanlarda da olduğu gibi mimariye verdiği önemle Memlûk tarihinde yüksek bir seviyeyi temsil eden bir sultan olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülmecid, Leyla Emin, *et-Tanzîmâtü'l-İdâriyyeve'l-Mâliyye fi Mekketi'l-Mükerremefi'l-Asri'l- Memlûkî,* Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, Riyad2010.

al-Harity,Hovayda, "ThePatronage, of al-Nasir Muhammad İbn Qalavun 1310-1341", *Mamluk Studies Review,* IV, 2000: (219-244).

Atalar, Münir, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hûmayûn ve Surre Alayları,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Bayhan, Ahmet Ali, "Mısır'daki Türk Kültür Varlığından Örnekler: Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavun Camii", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* Sayı 7, Erzurum 2001: (23-36).

Bloom, Jonathan M.,"Mamluk Art andArchitecturalHistory: A review article", *Mamluk Studies Review,* III, 1999: (31-58).

Ceradât, RaidVelid Muhammed, *el-Ehemmiyetü'l-İstirateciyyeli'l-Bahri'l-Ahmar,* Darü's-Sekafe, Doha,1986.

Creswell, Keppel Archibald Cameron, "A Brief Chronology of the Muhammadan Monuments of Egyptto A.D. 1517", *The Mosques of Cairo Texts and studies* I-V, Fuat Sezgin ve diğerleri (haz.), Johann Wolfgang University, Frankfurt2009: (69-213).

Ebûbekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devadarî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer: ed-Dürretü'z-Zekiyye fi Ahbâri Devleti (Mülüki)'t – Türkiyye,*UlrıchHaarman (thk), y.y.,Kahire1971.

Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifetiDüveli'l- Mülûk,*Muhammed Mustafa Ziyade (neşr.), Matbaatü'l-Cenne, Kahire1939.

----------(Beyrut Nüshası), *el-Mevaizve'l-İtibar biZikri'l-Hıtatve'l-Asâr el-Ma'rufbi'l-Hıtat-ı Makriziyye,* Cilt I-II, Darü's-Sadr, TabatüCedidetü Bil-Ufset. BeyrutTarihsiz.

----------(Londra Nüshası), *el-Hıtatü'l-Makriziyye el-Mevaiz ve'l- İtibar fi Zikri'l- Hıtat ve'l- Asar,* Eymen Fuad Seyyid (thk.), Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, London2013,

Ebü'l Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşandî, *Subhü'l-Â'şa fi Sınâati'l-İnşa,* Muhammed Hüseyin Şemseddin (thk.), yy, Beyrut1987.

Ebü'l-Bereket Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedai'üz-Zühûr fi Vekâyii'd-Dühûr,* Cilt I-V, Muhammed Mustafa (thk.), Müessesetü'r- Reyyan el-Ma'hedü'l-Almanili'lEbhasi'ş-Şarkıyye, Beyrut 431/ 2010.

Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi Â'yani'l-Mieti's-Sâmine,* Cilt I-IV, Darü'l-Cil, Beyrut 1993/ 1414.

Ebü'l- Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir, *el- Bidâye ve'n- Nihâye (Büyük İslam Tarihi),* Cilt I-XIV, Mehmet Keskin (çev.), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

Ebü'l- Hüseyin Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr,*Daru Sadır, Beyrut 1964.

Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b.Tagribirdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûk-ü Mısr ve'l-Kahire,* Muhammed Hüseyn Şemsuddin (thk.) Darû'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1423/ 1992.

----------*el-Menhelü's- Sâfî ve'l- Müstevfî Ba'de'l- Vâfî,* Muhammed Muhammed Emin-Said Abdulfettah Aşûr, (thk.), Cilt I-VII, y.y.,Kahire1984.

Ebü's-Safâ Salâhuddin Halil b. İzzeddin Aybek b. Abdillah es-Sâfedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vanü'n-Nasr,* Dr. Ali Ebû Zeyd ve diğerleri (thk.), Darü'l-Fikr, Dımaşk1998/ h. 1418.

Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l- İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l- Haber fi Eyyami'l- Arab ve'l- Acem ve'l- Berber ve men Asarahum min Zevi's- Sultani'l-Ekber,* Dârü'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut 1413.

el-Haccî, Hayat Nâsır, *es-Sultanü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ve Nizâmü'l-Vakf*, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt1983.

el-Melikü'l- Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali, Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldân,* M. Reinaurd (Neşr.), Darü's-Sâdır, Beyrut Tarihsiz.

Hınz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri,* Acar Sevim (çev.), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.

Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü,*YEM Yayınları, İstanbul1998. Hasan, Zekî Muhammed, Fünunü'l-*İslâm,* Dârü'l-Fikri'l-Arabî, KahireTarihsiz.

Jomard, Edme François, *Vasfu Medinetü'l- Kahire ve Kal'atü'l-Cebel*, FuadSeyyid (terc.), Mektebetü'l- Hanci, Kahire1988.

Kanat, Cüneyt, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica Eden Uyratlar," *Tarih İncelemeleri Dergisi,*
Sayı 15, 2000: (105-120)

Musa b. Muhammed Yahya Yûsufî, *Nüzhetü'n- Nâzır fi Sireti'l- Meliki'n- Nâsır*, Ahmed Hutayr (thk.), Alemü'l- Kütüb, Beyrut 1986.

Mübarek, Ali Paşa, *el-Hıtatü't- Tevfikiyyetü'l- Cedide li Mısri'l- Kahire,* 2. Basım, el-Hey'etül- Mısriyyeti'l- Âmme li'l- Kitâb, Kahire1980.

Nüveysır, Hüsni Muhammed, *el-İmaratü'l- İslâmiyye fi Mısr: Asru'l- Eyyubiyyin ve'l-Memâlîk,* Mektebetu Zehrai'ş- Şark, Kahire, Tarihsiz.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.

Rızk, Asım Muhammed, *Atlasü'l-İmareti'l-İslâmiyyeve'l-Kıbtiyye bi'l-Kahire,* Mektebetu Medbuli, Beyrut 2003**.**

Sağlam, Ahmet,"Mısır-Kahire Nâsıriyye Medresesi Vakfiyesi", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2017: (249-268)

Sarimüddin İbrahim b. Muhammaed b. Aydemir İbn Dokmak, *en-Nüfhatü'l- Miskiyyefi'd- Devleti't-Türkiyye: min Kitabi'l- Cevheri's- Semin fi Siyeri'l- Hulefa ve'l- Mülûk ve's- Selatîn (min sene 637 hatta sene 805),* Ömer Abdüsselam Tedmürî (thk.), el-Mektebetü'lAsriyye, Sayda 1999.

----------*el-İntisar li Vasıtati Akdi'l- Emsar fi Tarihi Mısr ve Cuğrafiyye,* Cilt I-II, Dârü'l- Afâkı'l-Cedide, Beyrut Tarihsiz.

----------*el-Cevherü's-Semin fi Siyeri'l-Hulefa ve'l- Mülûk ve's- Selâtîn,* Cilt 1-2, Muhammed Kemaleddin İzzed Ali (thk.), Alemü'l-Kütub, Beyrut1985/1405.

Takkuş, Muhammed Süheyl, *Tarihü'l-Memâlîk fi Mısr ve Bilâdi'ş-Şam 648-923 H/1250-1517 M.*,Darü'nNefâis, Beyrut 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara1988. Yetkin, Suut Kemal, *İslâm Mimârîsi,* 2. Baskı, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

One of the states that left their mark on the history of the Near East is undoubtedly the Mamluk State, which was alive between 1250 and 1517 with Egypt as the center and continued its dominance for 267 years. Numerous studies have been conducted on the origin of the Mamluk sultans, their difficult journeys to Egypt, and their establishment of a state based on a military character by seizing power. However, the scientific, artistic and cultural level reached in this period seems to be overshadowed by the Mamluk political history.

When the works written to reveal the cultural and artistic aspects of the Mamluks are compared with the works written on their military and political history, it draws attention that cultural history studies are insufficient in terms of both number and content. It is natural that the military aspect of the Mamluks, who have become the undisputed power of the region by eliminating the Crusader and Mongol threat in a challenging geography, is usually brought to the fore. However, the completion of the realistic picture of the Mamluks depends on the unearthing of the cultural history that has been overshadowed by political history. Because the tangible architectural heritage, which can be considered as an integral part of the Mamluk cultural history, has a great impact on the victories achieved against the Mongols or the crusaders. The military exercises in the great squares built by Mohammed b. Kalavun, the subject of the study, or the construction of mosques that activate religious motivation are undoubtedly factors that also affect the Mamluk military history. The Mamluk State's confrontation with formidable opponents since its foundation necessitated the construction of squares to prepare for wars from the very first moment. Following the expansion of their occupied areas and reaching Baghdad, the Mongols forced nearly five centuries of scientific accumulation to leave Baghdad to try and find new places in which to thrive.

Considering the conditions of the period, Egypt of the Mamluks had the potential to be a new center for thousands of scholars, although their education and qualification levels were different. The restoration of the caliphate in Egypt by ZahirBaybars caused an explosion in mosque and madrasah architecture. As in the example of the hospital named after SeyfeddinKalavun, over time, the architecture started to gain an identity that encompasses the social life by going beyond the religious form.

This study is a general evaluation of the architecture of the Muhammad b. Kalavun Period. With the unanimity of the sources, Muhammad b. Kalavun brought another dimension to Mamluk architecture and construction history in terms of both number and variety, content and aesthetics. The squares, aqueducts, pavilions, bridges, mosques, madrasahs and khankahs he had built, and the buildings built for different purposes, almost surrounded the country. Muhammed b. Kalavun, on the one hand, made efforts for the revival of the works that were built in the previous periods, on the other hand, he allocated great resources to develop new works.

Makrizi, one of the important Mamluk historians, writes that the daily budget allocated by the sultan for development was over 80,000 dirhams. The records suggesting that almost all of the constructions between Fatima period Cairo and Kalatü'l-Cebel belonged to the Mohammed b. Kalavun Period, confirm the information provided by Makrizi. Moreover, the information that has survived to the present day that the sultan personally controlled all the development activities raises him to an exceptional position in the history of Mamluks. During his reign, on the one hand, madrasahs were built for the benefit of all four sects belonging to the Muslim community, and on the other hand, harsh measures were taken against the marginalized groups that burned the churches of the Christian element.

While this approach has a political aspect to prevent possible internal conflicts, it should not be overlooked that it also has another aspect that contributes to the preservation and development of the architectural heritage in the country. The political problems experienced in the period after Muhammad b. Kalavun affected the economic life negatively, and this situation made the state more vulnerable to threats from outside. It is understood that the development activities were damaged, especially with the devastating effects caused by Timur. Mamluk historians, who witnessed some of these negativities, add plague and famines to these factors, and record that half or two-thirds of the population of Cairo disappeared due to the problems listed.

EKLER

EK-1: Kaletü'l-Cebel (1870'ler), KAYNAK: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi. (Arşiv Numarası: 90777-29)

EK-2: EK-4: Kaletü'l-Cebel'den Kahire'nin panoramik görünümü.KAYNAK: Rıdvan YİĞİT özel fotoğraf arşivi, Kahire 2016.

Ek-3: Mısır resmi kayıtlarında Kaletü'l-Cebel, günümüzde "Selahaddin Kalesi" olarak geçmektedir.(Kaleyi ziyaretimizde almış olduğumuz giriş bileti, Kahire 2016.

EK-4: Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde yaptırılmış olan ve Kaletü'l Cebel'e su götüren kemerler. KAYNAK: Rıdvan YİĞİT özel fotoğraf arşivi, Kahire 2016.

Ek-5: Kaletü'l- Cebel'deki Muhammed b. Kalavun Camii. KAYNAK: Rıdvan YİĞİT özel fotoğrafarşivi, Kahire 2016.

Ek-6: Kaletü'l-Cebel'deki Muhammed b. Kalavun Camii'nin harikulade tezyin edilmiş mihrap ve hutbesi. KAYNAK: Rıdvan YİĞİT özel fotoğraf arşivi, Kahire, 2016.

EK-7: Muhammed b. Kalavun Medresesi. KAYNAK: Rıdvan YİĞİT özel fotoğraf arşivi, Kahire 2016.

Ek-8:Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde sultanın damadı olan Altunboğa el-Mardinî tarafından yaptırılan camiye ait bir kapının künye bilgileri ve fotoğrafı. KAYNAK: Rıdvan YİĞİT özel fotoğraf arşivi Paris /Louvre Müzesi, 2017.

